

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1972.4.03>

H. ARUMÄE

NSV LIIDU VÕITLUS BALTIMAADDE RAHVASTE JULGEOLEKU EEST TEISE MAAILMASÕJA EEL

Suures Sotsialistlikus Oktoobrirevolutsioonis sündinud Nõukogude riik on avaldanud otsustavat mõju paljude, teiste seas ka Baltimaade rahvaste saatuse kujunemisele. Kuna Eesti, Läti ja Leedu rahvas välismaise sõjalise interventsiooni ja Kodusõja tagajärjel nõukogude vennasrahvaste ühendusest välja rebiti, oli nende rahvaste taasasumine sotsialistlikule arenemisteele 1940. aastal võimalik üksnes seetõttu, et esimene sotsialismimaa, NSV Liit, asus Balti riikide otseses naabruses.

See naabus avaldas olulist mõju paljudele elualadele Eestis, Lätis ja Leedus ka siis, kui neis kehtis veei kodanluse diktatuur. Eriti otsustavalt ilmnis suure sotsialistliku riigi raabrus mõju kodanlike Balti riikide välispoliitikale. Eesti, Läti ja Leedu reaktsiooniliste valitsuste välispoliitika Nõukogude-vastane põhisuunitlus on üldiselt tuntud. Sama hästi on teada, et Balti riikide valitsevad ringkonnad püüdsid oma välispoliitika rahvavastast olemust «põhjendada» mitmesuguste väljamõeldistega «Nõukogude ohust» ja «Moskva vallutusplaanidest» Balti riikide suhtes.

Seda laadi väidete järelkajasad võib kohata tänini mõnede kodanlike autorite kirjutistes Balti riikide välispoliitikast. Eelkõige nuidugi Eesti, Läti ja Leedu endised poliitikategelased, diplomaadid, kõrgemad riigiametnikud, ohvitserid ja teised kunagisse valitsevasse kildkonda kuulunud on püüdnud kõigest hingest «õigustada» oma rahvusliku reetmise poliitikat ning valgustkartvaid poliitilisi kombinatsioone, mis lõpptulemusena viisid koostööni fašistliku Saksamaaga, Baltimaade rahvaste kõige õelama vaenlasega. Ajaloolisi fakte ignoreerides kiidavad emigrantlikud sulemehed üksteise võidu kodanliku Eesti välispoliitika «neutraalset joont» ja püüdu «kindlustada rahu» Ida-Euroopas. Kuidas õieti lugu oli Eesti kodanliku valitsuse suhtumisega ühesse tähtsamasse Euroopa julgeolekut tagavasse üritusse Teise maailmasõja eelõhtul, nimelt NSV Liidu, Suurbritannia ja Prantsusmaa läbirääkimistesse 1939. aasta kevadel ja suvel, seda aitavadki selgitada järgnevad read.

Teatavasti oli NSV Liit ainus riik, kes järjekindlalt võitles rahu ja julgeoleku, ka Baltimaade rahvaste julgeoleku eest ja igasuguse neile suunatud agressiooni vastu. Käesolevas antakse lühike ülevaade sellest võitlusest Teise maailmasõja puhkemise eelsetel kriitilistel kuudel 1939. aastal.

Kõnesoleva küsimuse valgustamisel on heaks abiliseks 1971. aastal Moskvast ilmunud dokumentide ja materjalide kogumik NSV Liidu võitlusest rahu eest Teise maailmasõja eel.¹ Selle väärtusliku allikapublikatsiooni tähtsusele käesoleva teema uurimise seisukohalt on trükisõnas juba tähelepanu juhitud.²

¹ СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны. (Сентябрь 1938 г. — август 1939 г.). Документы и материалы. М., 1971.

² В. Г. Трухановский, Правда о 1939 года: новые данные. «Вопросы истории», 1971, № 7, lk. 3—30; М. Каньяускас, После мюнхенского сговора. «Коммунист» (Вильнюс), 1972, № 6, lk. 75—78; H. Arumäe, NSV Liidu võitlus rahu eest Teise maailmasõja eel. «Eesti Kommunist» 1971, nr. 12, lk. 73—76.

Tuginedes oma üha suurenevale sõjalisele võimsusele ning arvestades, et Inglismaa ja Prantsusmaa ei astu otsustavalt välja agressiooni vastu, koostas Saksa valitsev kildkond 1939. aastaks suurejoonelise anastusprogrammi. Kõnes Saksa sõjaväelaste ja majandusringkondade esindajate ning parteitegelaste koosolekul 8. märtsil 1939 rääkis Hitler oma kavatsustest vägagi avameelselt. Führeer kinnitas, et kuna olukord Prahas olevat «väljakannatamatu», siis mõne päeva pärast, kuid mitte hiljem kui 15. märtsil okupeerivad Saksa väed Tšehhoslovakkia. «Siis järgneb Poola. Meil ei tule siin oodata tugevat vastupanu. Saksamaa valitsemine Poola üle on hädavajalik selleks, et varustada Saksamaad Poola põllumajandussaaduste ja söega.»³ Ka Rumeenia ja Ungari kuuluvat Saksamaale hädavajalikku «eluruumi»: «Poola langemine ja vastava surve avaldamine teeb nad kahtlemata järeleandlikuks. Siis me kontrollime täielikult nende laialdasi põllumajandusressursse ja naftaalikaid. Sedasama võib öelda ka Jugoslaavia kohta. See on plaan, mis teostatakse kuni 1940. aastani. Ja siis muutub Saksamaa võitmatuks. 1940. ja 1941. aastal õiendab Saksamaa alatiseks arved oma igipõlise vaenlase Prantsusmaaga. See riik pühitakse Euroopa kaardilt... Kui Prantsusmaa võidetakse, kehtestab Saksamaa kergesti oma võimu Inglismaa üle ja saab oma käsutusse Inglismaa rikkused ja valdused kogu maailmas.»⁴

Nagu teada, kavatses Hitler pärast Euroopa tähtsamate kapitalistlike riikide purustamist kallale tungida NSV Liidule kui oma kõige tähtsamale vastasele.

Saksa sõjaväe kõrgema ülemjuhatause esindaja kindraloberst Keitel märkis 3. aprillil 1939 ühes korralduses relvastatud jõududele, et Hitler käskinud välja töötada Poolale kallale tungi plaani («Valge plaan») sellise arvestusega, et sõjakäik võiks toimuda igal ajal alates 1. septembrist 1939.⁵ Selles plaanis märgiti, et juhul, kui Poola jätkab oma senist poliitikat Saksamaa suhtes, tuleb temaga lõplikult arved õiendada, hoolimata kehtivast mittekallale tungilepingust. Saksa sõjaväe ülesandena oli plaanis ette nähtud Poola relvastatud jõudude purustamine, Saksa poliitilise juhtkonna hooleks jäi Poola isoleerimine.

Küllaltki olulisel kohal hitlerlaste vallutusplaanides olid ka Baltimaad. 1939. aastal leidsid Saksa imperialistid olevat saabunud õige aja «Balti probleemi» lahendamiseks. «Valges plaanis» märgitakse nende kohta: «Balti riikide seisukoht sõltub täiesti Saksamaa sõjalistest nõudlustest. [Sündmuste edasise arengu käigus võib osutuda hädavajalikuks Balti riikide okupeerimine kuni endise Kuramaa piirini ja lülitamine Reich'i.]»⁶ Peagi aga asus Hitler seisukohale, et Balti riigid tuleb anastada samal ajal, kui toimub sõjakäik Poola vastu.⁷

23. mail 1939 kogunesid Hitleri juurde nõupidamisele feldmarssal Göring, suurlaual Raeder, kindraloberst von Brauchitsch, kindraloberst Keitel, kindraloberst Milch, suurtükiväekindral Halder ja veel mõned kõrgemad ohvitserid. Päevakorras oli vaid üks küsimus: informatsioon poliitilisest olukorrast ja ülesannetest. See «kõige kõrgemal tasemel» toimunud «nõupidamine» kujunes õieti vaid Hitleri monoloogiks, milles führeer oma lemmikteemat — «eluruumi» ja toorainete vajadust — puudutades rõhutas: «Ilma verevalamiseta pole uusi edusamme enam võimalik saavutada» ning et Poolale tulevat kallale tungida «esimesel sobival juhul». Oma lähemate eesmärkide kohta ütles Hitler: «Asi pole Danzigis. Meie jaoks on kõne all eluruumi laiendamine ja varustuse kindlustamine, aga ka Balti probleemi lahendamine.»⁸ 12.—13. augustil, s. o. siis, kui Saksamaa ettevalmistused sõjaks olid juba lõppjärgus, kinnitas Hitler Itaalia välisministrile Cianole, et Saksa poliitika peab arenema ida ja kirde suunas ning et Läänemere-äärsed alad ning Balti riigid olevat juba mäletamatustest aegadest peale olnud Saksamaa vaieldamatuks mõjusfääriks.⁹

³ СССР в борьбе за мир..., lk. 225.

⁴ Sealsamas.

⁵ Sealsamas, lk. 301.

⁶ Documents on German Foreign Policy 1918—1945. Series D (1937—1945). Volume VI. London, 1956, lk. 224—225. Nurksulgudes olev lause on vastavalt Saksa sõjavägede ülemjuhatause korraldusele 13. aprillist 1939 hiljem juurde kirjutatud.

⁷ В. Сиполс, Тайная дипломатия. Буржуазная Латвия в антисоветских планах империалистических держав 1919—1940 гг. Рига, 1968, lk. 310—311.

⁸ Documents on German Foreign Policy 1918—1945. Series D (1937—1945). Volume VI, lk. 575.

⁹ Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник документов. I. М., 1958, lk. 469.

Sündmuste käik 1939. aastal näitas, et Hitler pidas neist vallutusplaanidest kinni. 15. märtsi varahommikul kirjutas Tšehhoslovakkia president E. Hacha Saksa valitsuse toorel surve all dokumendile, milles öeldi: «Tšehhoslovakkia riigi president annab täie usaldusega tšehhi rahva ja Tšehhimaat saatus Saksa impeeriumi füüreri kätte.»¹⁰ Tšehhoslovakkia riik lakkas olemast, Saksa väed okupeerisid Tšehhi alad ja osa Slovakiast.

Kohe seejärel astusid hitlerlased samme Saksa mõju edasiseks kindlustamiseks Balti riikides. Eelkõige võeti sihikule Leedu. Juba 1939. aasta algul saabus mitme Euroopa riigi pealinna teateid selle kohta, et Klaipeda (Meemeli) piirkonna liitmine Saksamaaga olevat otsustatud asi. Hitler ise kinnitas 5. jaanuaril 1939 Poola välisministrile Beckile, et «Meemeli küsimus lahendatakse vastavalt Saksamaa plaanidele».¹¹

Klaipeda liitmist Saksamaaga otsustas Saksa valitsus kasutada surve avaldamiseks Leedule, tema jäägituks tõmbamiseks Berliini sõiduvette. Ribbentropi lähemaid kaastöölisi dr. E. Kleist, kes alati oli suurepäraselt informeeritud Saksa valitsuse välispoliitilistest eesmärkidest, kinnitas 13. märtsil ühele Saksa ajakirjanikule: «On täiesti võimalik, et võetakse tarvitusele abinõud Saksamaa julgeoleku tagamiseks kirdes. Meemeli Reich'iga liitmise tulemusena võib saada enda kätte Leedu ning astuda kindlalt ka Baltimaadesse.»¹²

Eesti saadik A. Schmidt (Torma) teatas 21. märtsil Londonist, et seal peetavat Klaipeda olukorda väga tõsiselt. «Oli muidugi ammu selge, et Klaipeda saatuse olemine täiesti Berliinist. Foreign Office'is kardetakse aga, et Saksamaa, võib-olla, ei rahuldu ainult Klaipeda küsimuse lahendamise,» märkis ta oma ettekandes.¹³

20. märtsil esitaski Ribbentrop Berliinis Leedu välisministrile J. Urbšysele nõudmise Klaipeda üle anda.

«Jutuajamises Urbšys'ega Berliinis on Ribbentrop olnud äärmiselt terav,» teatas A. Schmidt Londonist 23. märtsil. «Ta on nõudnud Meemeli tagasiandmist Saksamaale kiires korras, hoiatades leedulasi, et nad ei ootaks abi väljastpoolt, nagu seda tegi Beneš. Välisriikide avaliku arvamise hääled ei huvitavat Saksamaad põrmugi. Mõõdunud aastal olla Saksamaa välismaade avaliku arvamise, veel arvestanud. Nüüd olla Saksamaa selles küsimuses jääkülmal (eiskalt). Ribbentrop on ühtlasi rõhutanud, et kui Meemelis peaks leedulaste vägivald all saama kannatada ükski sakslane, siis marsivad Saksa väed kohe Meemelimaale ja ei saavat ette ütelda, «kus nad sarnasel korral peatuma jäävad». Intsidendide ärahoidmiseks on Leedu otsustanud oma sõjaväe ja politsei Meemelimaalt kohe tagasi tõmmata.»¹⁴

Kuna Inglise, Prantsuse ja Poola valitsus ei liigutanud sõrmegi Saksa selle nõudmise puhul,¹⁵ oli Leedu valitsus sunnitud 22. märtsil alla kirjutama Saksa-Leedu lepingule, mille põhjal Klaipeda linn läks Saksa riigi koosseisu. See oli tõsiselt kaotuseks Leedule.

Seoses Klaipeda sündmustega konstateeriti Läti saatkonnas Brüsselis: «Keegi ei usu, et Saksamaa peatub Klaipeda piirkonna piiril, ta läheb esimesel sobival juhul edasi. Leedu saatust peetakse juba otsustatuks, samuti hakatakse juba vaatama ka Lätile.»¹⁶ Taolisi arvamusid võis 1939. aasta kevadel kuulda nütmegi Euroopa riigi pealinnas, kuid ometi osutusid nad esialgu kõik ebaõigeiks. Veelgi enam: Saksamaa tegi Leedule kõnesolevas lepingus märkimisväärseid järeleandmisi Leedu huvide kaitseks Klaipeda sadamas. Peale selle oli lepingu punkt, et kumbki riik ei rakenda teise suhtes jõudu. Seega oli 22. märtsil sõlmitud Leedu-Saksa leping sisuliselt ka mittekallaletungilepingu kahe riigi vahel. Meenutame, et rea eelnenud aastate kestel oli Saksa valitsus kategooriliselt keeldunud Leeduga

¹⁰ В. Т. Фомин, Агрессия фашистской Германии в Европе 1933—1939. М., 1963, lk. 431.

¹¹ СССР в борьбе за мир . . . , lk. 150.

¹² Sealsamas, lk. 234.

¹³ A. Schmidt ettekanne Välisministeeriumile 21. märtsil 1939. (ORRKA.)

¹⁴ A. Schmidt ettekanne Välisministeeriumile 23. märtsil 1939. (ORRKA.)

¹⁵ Kui Kaunases kohalikule Inglise saadikule räägiti Leedu võimalikust vastupanust Klaipeda küsimuses, saanud see hoopis pahaseks. Poola esindaja aga teatanud, et Poola ei liiguta sõrmegi. (СССР в борьбе за мир . . . , lk. 269). Keegi ei meenutanud sõnagagi, et 8. mail 1924 sõlmitud nn. Klaipeda konventsioonil, mis kuulutas Klaipeda piirkonna Leedu riigi koostisosaks, seisid ka Prantsusmaa ja Suurbritannia esindajate allkirjad.

¹⁶ В. Сиполс, Тайная дипломатия . . . , lk. 273.

mittekallaletungilepingut sõlmimast. Seetõttu on mõistetav, et Leedu valitsusringkondades oldi üsna üllatatud Saksa valitsuse «mõõdukusest», sest oli oodatud hoopis halvemat.¹⁷

Hitlerlaste «suuremeelsus» Leedu ja teistegi Balti riikide vastu 1939. aasta kevadel ja suvel on seletatav eelkõige sellega, et Saksa valitsuse arvates polnud saabunud veel õige aeg astuda nende suhtes otsustavaid samme. Saksa valitsusel tuli tõsiselt arvestada Nõukogude valitsuse poliitikat, mille eesmärgiks oli rahu kindlustamine, ning seda, et NSV Liit oli pärast Hitleri võimuletulekut korduvalt ilmutanud tahet otsustavalt väija astuda Balti riikide kaitseks agressiooni vastu. NSV Liidu välisasjade rahvakomissar M. Litvinov tegi näiteks 14. detsembril 1933 Poola valitsusele ettepaneku avaldada nn. Balli deklaratsioon, rõhutades selles NSV Liidu ja Poola otsustavust kaitsta rahu Ida-Euroopas, ja märkida, et «Balti riikide iseseisvust ähvardava ohu korral kohustuvad NSV Liit ja Poola viivitamatult astuma kontakti ning arutama kujunenud olukorda.»¹⁸ Huvipakkuvad on M. Litvinovi mõtteavaldused Poola riigitegelastele kõnesoleva ettepaneku kohta. Poola suursaadikule ütles ta samal päeval: «Niisugune deklaratsioon ei tähendaks sõjalist liitu, kuid ta sunnib järele mõtlema neid, kes taaneksid rikkuva rahu Baltikumis»,¹⁹ ja Poola välisministri J. Beckile 14. veebruaril 1934: «Me soovisime sisendada nendele riikidele enesekindlust, tugevdada nende vastupanuvõimet, osutades võimalikule toetusle tugevamate naabrite poolt. . . . Me soovisime veidi nõrgendada Saksamaa survet Baltimaadele.»²⁰

Kui Poola võimud selle ettepaneku tagasi lükkasid, tegi Nõukogude valitsus 28. märtsil 1934 Saksa valitsusele ettepaneku sõlmida protokoll, milles garanteeritakse Balti riikide iseseisvust.

Ka Idapakti kohta peetavatel läbirääkimistel võitles Nõukogude valitsus järjekindlalt Balti riikide julgeoleku tagamise eest, kõigepealt muudugi sellepärast, et see tulenes tema välispoliitika olemusest, sellepärast, et Nõukogude valitsus on alati taotlenud kõikide rahvaste kaitsmist agressiooni vastu. Eesti, Läti ja Leedu puhul tuli arvestada sedagi, et väikeriikidena polnud nad ise suutelised oma sõltumatust kaitsma, hitlerlaste vallutusplaanides aga olid nad algusest peale üsnagi silmapaistval kohal. Oma geograafilise asendi tõttu oleksid nad fašistliku Saksamaa võimu alla sattunuina kujunenud agressorile väga soodsaks platsdarmiks kallaletungil esimesele sotsialismimaale. Nii oli Balti riikide puutumatus Nõukogude Liidule oluline ka tema enda piiride julgeoleku seisukohalt.

Eriti innukalt avaldus Nõukogude valitsuse hoolitsus Baltimaade rahvaste julgeoleku eest 1939. aasta kevadel ja suvel, kui rahvusvaheline olukord Euroopas komplitseerus. 28. märtsil sai Eesti saadik Moskvas A. Rei kutse ilmuda NSV Liidu välisasjade rahvakomissari M. Litvinovi juurde. Viimane juhtis saadiku tähelepanu Euroopas viimasel ajal toimunud muudatustele ja märkis, et hädakoht hakkab NSV Liidu piiridele lähemale nihkuma. Seetõttu oli Nõukogude valitsus sunnitud ettenägelikult arvestama sündmuste võimalikku arenemist ja astuma samme oma julgeoleku tagamiseks. Andes üle Nõukogude valitsuse noodid, rõhutas M. Litvinov, et «see avaldus on dikteeritud tõsisest heatahtlikkusest eesti rahva vastu, kelle iseseisva riikluse säilitamisest N. Liit on eluliselt huvitatud.»²¹

Noodis märgiti, et Nõukogude valitsus on pidanud ja peab väga tähtsaks Eesti ja teiste Balti riikide iseseisvuse säilitamist, kuna see vastab nii nende riikide rahvaste kui ka Nõukogude riigi eluliste huvidele. «Siit peaks olema ka selge,» märgitakse noodis, «et iga-sugused «vabatahtlikud» või välise surve all sõlmitud kokkulepped, mille tagajärjeks oleks Eesti vabariigi sõltumatuse ja iseseisvuse kärpimine või piiramine, kolmandale riigile poliitilise, majandusliku või muu ülemvõimu loovutamine, temale mingisuguste erakorraliste

¹⁷ СССР в борьбе за мир . . . , lk. 269. Pärast Klaipeda loovutamist suurenes Saksamaa majanduslikul ja poliitilisel surveel kiiresti Leedu sõltuvus Saksamaast. Vaid paar kuud hiljem, 25. mail 1939, iseloomustas Eesti välisminister K. Selter Leedu olukorda sõnadega: «Nüüd on tema seisukord nagu poolsuveräänsel riigil.» (ORRKA, f. 84, nim. 1, s. ü. 1046, l. 17.)

¹⁸ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. VI, М., 1969, lk. 135.

¹⁹ Sealsamas.

²⁰ Sealsamas, lk. 171.

²¹ A. Rei ettekanne Välisministriumile 29. märtsist 1939. (ORRKA.)

õiguste ja privileegide andmine nii Eesti territooriumil kui ka sadamates, tunnistaks Nõukogude valitsus lubamatuks.»²²

Seega deklareeris Nõukogude valitsus vägagi otseselt oma huvitatust *status quo* säilitamisest Baltikumis ning hoolitsust selle eest, et Balti riigid ei muutuks fašistliku Saksamaa platsdarmiks NSV Liidu piiril. Muidugi sisaldus Nõukogude valitsuse nootides ka hoiatus Balti riikidele, et nende liiga kaugeie minev koostöö Saksamaaga ning viimase ülemvõim Eestis ja Lätis pole Nõukogude Liidule vastuvõetav. Seda laadi avalduste põhjusel on kõigiti mõistetavad: Nõukogude valitsus oli piisavalt informeeritud Balti riikide valitsuste üha tihenevatest suhetest Saksamaaga.

Samal ajal aga ilmneb nootidest, et Nõukogude valitsus mõistis täiel määral väikeste Balti riikide rasket olukorda ning pakkus neile oma abi Saksa agressiooni vastu. Noodis Eesti valitsusele märgitakse: «Käesolev avaldus tehakse siira heasoovlikkuse vaimus eesti rahvale, et tugevdada tema julgeolekutunnet ja veendumust selles, et Nõukogude Liit on valmis vajaduse korral tegelikult tõendama oma huvi Eesti vabariigi iseseisva riikliku olemasolu ja poliitilise ning majandusliku sõltumatu säilitamise vastu, samuti selles, et Nõukogude Liit ei saa jääda osavõtmatuks pealtvaatajaks, kui tehakse avalikku või varjatud katset hävitada see iseseisvus ja sõltumatus.»

7. aprillil kinnitas M. Litvinov veel kord A. Reile, et Nõukogude valitsuse deklaratsioon oli tehtud ka juhuks, kui Eestile oma iseseisvuse kaitsmine peaks muutuma üle jõu käivaks.²³

Kuigi noodid olid adresseeritud Eesti ja Läti valitsusele, anti neis ka Saksa valitsusele küllaltki selgesti mõista NSV Liidu seisukoht Balti riikide julgeoleku küsimuses.

Kuidas reageeris kodanliku Eesti valitsus kõnesolevale noodile?

Kui Välisministeeriumi juhtivad tegelased arutasid Nõukogude valitsuse avaldust, kõlasid nende hulgas sõnad: «Meie esimeseks vaenlaseks on ja jääb N. Liit». Nõupidamisel rõhutati eriti seda, et ei tohi kuidagi märgata lasta Eesti valitsuse vaenulikku suhtumist NSV Liidusse, et Eesti pidavat oma välissuhetes kinni pidama erapooletusest ning vahetult NSV Liiduga olgu eriti korrektne. Samas soovitati pidada tihedat kontakti Poolaga, kelle seisukohad NSV Liidu suhtes ühtivat täiesti Eesti omadega.

Eesti valitsuse vastus noodile oli kategooriliselt tõrjuv. Selles märgiti, et ainult Eesti ise võivat otsustada ja vastutada oma välispoliitiliste sammude üle ning et «Eesti ei või jagada mitte ühegi riigiga oma õigust ja kohust ise hoolitseda oma riikliku iseseisvuse ja järjekindla neutraliteedi kaitsmise eest».²⁴

Kuigi tihe koostöö NSV Liiduga oleks 1939. aastal olnud ainus reaalne võimalus Eesti, Läti ja Leedu julgeoleku tagamiseks, polnud Balti riikide reaktsioonilised valitsused sellest huvitatud. Eesti valitsus ei võtnud vastu Nõukogude valitsuse abipakkumist, vaid hoopis vastupidi — tembeldas Nõukogude valitsuse noodi peaaegu et agressiooniks! Välisministri abi O. Õpik tähendas vestluses Saksa saatkonna töötaja Bockiga, et Nõukogude valitsuse noodis olevat tegemist «ilmse katsega Eestit hirmutada ning Eestile survet avaldada».²⁵ Paar päeva hiljem telegrafeeris Bock Berliini: «Õpik ütles, et Eesti peab Vene deklaratsiooni jõuähvarduseks, mis on suunatud Eesti okupeerimisele.»²⁶ Kommentaarid on liigsed!

*

Pärast fašistliku Saksamaa agressiooniakte 1939. aasta märtsis astus NSV Liidu valitsus mitmed olulised sammu agressiooni tõkestamiseks ja tõhusa julgeolekusüsteemi loomiseks Euroopas, pidades algusest peale järjekindlalt silmas ka Baltimaade rahvaste julgeolekut.

²² 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 36. Analogiline noot Läti valitsusele 28. märtsist 1939 on publitseeritud dokumentide kogumikus «СССР в борьбе за мир . . .», lk. 282—283.

²³ A. Rei ettekanne Välisministeeriumile 10. apr. 1939. (ORRKA.)

²⁴ Eesti valitsuse noot NSV Liidu valitsusele 7. apr. 1939. (ORRKA.)

²⁵ Üleskirjutus Õpiku ja Bocki jutuaajamisest 12. apr. 1939. (ORRKA.)

²⁶ Documents on German Foreign Policy 1918—1945, Series D (1937—1945), Vol. VI, lk. 246.

18. märtsi hilisõhtul kutsus Nõukogude välisasjade rahvakomissar M. Litvinov enda juurde Suurbritannia suursaadiku NSV Liidus W. Seedsi ja tegi talle teatavaks Nõukogude valitsuse ettepaneku kutsuda kujunenud olukorra arutamiseks viivitamatult kokku NSV Liidu, Suurbritannia, Prantsusmaa, Poola ja Rumeenia esindajate nõupidamine.²⁷ Inglise valitsuse vastuses 19. märtsist väideti, et kõnesoleva konverentsi kokkukutsumine olevat seni enneaegne, kuni pole välja selgitatud eeldused tema õnnestumiseks. Omalt poolt pani Suurbritannia valitsus ette avaldada NSV Liidu, Inglismaa, Prantsusmaa ja Poola ühine deklaratsioon selle kohta, et mainitud riigid on huvitatud Ida- ja Kesk-Euroopa riikide terviklikkuse ja iseseisvuse säilitamisest. Deklaratsiooni projekt anti NSV Liidu valitsusele üle 21. märtsil. Selles märgiti, et kuna rahu ja julgeolek Euroopas pakub kõikidele riikidele ühist huvi, siis peavad asjaosalised riigid igasuguse mõne Euroopa riigi poliitilist iseseisvust ähvardava tegevuse korral nõu nende sammude üle, mis on vajalikud vastupanu osutamiseks sellisele tegevusele.²⁸ Juba järgmisel päeval teatas M. Litvinov W. Seedsile, et NSV Liidu valitsus on kohe valmis deklaratsioonile alla kirjutama, kui seda teevad ka Prantsusmaa ja Poola. Peale selle märkis Nõukogude välisasjade rahvakomissar, et selle deklaratsiooniga peaksid ühinema mitte ainult Balkani riigid, nagu soovitas Inglise välisminister, vaid ka Soome, Balti riigid ja Skandinaaviamaad.²⁹

Järgnenud diplomaatiliste läbirääkimiste kohta Inglismaa, Prantsusmaa, Poola ja Rumeenia vahel teatas Eesti saadik Londonis A. Schmidt, et need arenenud «väga visalt»: poolakad suhtunud kavetatavasse deklaratsiooni skeptiliselt, ka Inglise valitsus ei olevat selles küsimuses üksmeelsele seisukohale jõudnud.³⁰ Kuna Poola valitsus kategooriliselt keeldus osa võtmast igasugustest diplomaatilistest kombinatsioonidest, mille osaliseks oli NSV Liit, siis lõppesid läbirääkimised tulemusteta.

17. aprillil astus NSV Liidu valitsus uue sammu kollektiivse julgeolekusüsteemi loomiseks Euroopas. Nõukogude välisasjade rahvakomissar M. Litvinov tegi Inglise valitsusele ettepaneku sõlmida Inglismaa, Prantsusmaa ja NSV Liidu vahel vastastikuse abistamise pakt, milles oleks ette nähtud Inglismaa, Prantsusmaa ja NSV Liidu abi kõikidele NSV Liidu naaberriikidele, kes langevad agressiooni ohvriks. Kuna vastastikuse abistamise lepingud, milledele ei lisandunud konkreetseid sõjalisi kohustusi, olid sageli osutunud väärtusetuks, tegi Nõukogude valitsus ettepaneku arutada läbi ja määrata kindlaks ka vastastikuse sõjalise abi ulatus ja vormid.³¹

Kuidas suhtusid Nõukogude valitsuse ettepanekutesse Inglismaa ja Prantsusmaa? NSV Liidu suursaadik I. Maiski iseloomustas oma kirjas 9. aprillist 1939 olukorda Inglismaal vägagi tabavalt: «Ligi kuu on möödunud Praha okupeerimisest ja nüüd võib juba täiesti kindlalt väita, et selle sammuga Inglismaal esile kutsutud Saksa-vastaste meeleolude laine püsib kindlana ja kõrgena. Ma pean sealjuures silmas elanikkonna laiul hulki...» Edasi kirjutas Nõukogude suursaadik: «Siinsetes poliitilistes ringkondades on praegu laialt käibel versioon, mille kohaselt Chamberlain olevat sügavasti vapustatud Hitleri sõnamurdlikkusest, et ta olevat Saksa valitsuse suhtes täis meelepaha, et ta olevat lõplikult veendunud «rahustamispoliitika» lootusetuses ning selle tulemusena astunud otsustavalt agressioonile vastupanu osutamise teele... Vastupidi, kõik, mis ma tean Chamberlaini meeleolude kohta, viib mind veendumusele, et peaminister on sisuliselt jäänud selleks, kes ta oli ning kõik ta uued «žestid» välispoliitika valdkonnas on tingitud ühiskondliku arvamuse survest, millele ta järgneb äärmiselt vastumeelselt, puigeldes võimaluse korral igal sammul.»³²

Umbes samasugune olukord valitses ka Prantsusmaal: laiad rahvahulgad nõudsid efektiivse agressioonivastase rinde loomiseks otsustavalt koostööd NSV Liiduga, valitsevates ringkondades aga leidis ikka veel neid, kes lootsid Hitleriga kokku leppida.

Agressiooniohu suurenemine ning laiade rahvahulkade surve sundisid Suurbritannia ja Prantsuse valitsust läbirääkimistele NSV Liiduga. Nad tegid seda kõheldes ning venitades, pidades sealjuures silmas kahte olulisemat eesmärki: 1) asetada NSV Liit ebavõrd-

²⁷ СССР в борьбе за мир..., lk. 246.

²⁸ Sealsamas, lk. 265.

²⁹ Sealsamas.

³⁰ A. Schmidt'i ettekanne Välisministeeriumile 24. märtsist 1939. (ÖRRKA.)

³¹ СССР в борьбе за мир..., lk. 335—337.

³² Sealsamas, lk. 315—316.

sesse olukorda, taotlema temalt võimalikult palju ning vastutasuks lubada võimalikult vähe ja 2) mitte anda Balti riikidele ja Soomele garantiid agressiooni vastu.

Prantsuse valitsuse vastuettepanekus 25. aprillist näiteks oli ette nähtud, et NSV Liit kohustub Inglismaad ja Prantsusmaad sõjaliselt toetama, kui viimased astuvad välja Ida- või Kesk-Euroopas *status quo* säilitamiseks, kui aga NSV Liit omal algatusel oleks seda teinud, oleks Inglismaal ja Prantsusmaal õigus olnud kõrvaltvaatajaks jääda.³³

Ka «uus» ettepanekus, mille Inglise suursaadik Moskvas 8. mail NSV Liidu välisasjade rahvakomissarile esitas, oli jäänud sama põhimõtte juurde: kui Inglismaa ja Prantsusmaa astuvad sõtta nende poolt mõnele Ida-Euroopa riigile antud garantii põhjal, on NSV Liit kohustatud nendele riikidele viivitamatult abi andma, kuid ainult juhul, «kui seda peetakse soovitavaks».³⁴

Isegi üks Eesti kodanlik ajaleht märkis kõnesoleva Inglise ettepaneku kohta: «Nõukogude Liit esineks ainult andja osas ilma et talle oleks kindlustatud Inglise ja Prantsuse abi, mis on oluline näiteks siis, kui Nõukogude Liit peaks ise hätta jääma. Sõjaväelise liidu sõlmimisest ei ole juttu. Kas niisugused vastuettepanekud on vastuvõetavad Moskvale, selles võib küllalt kahelda.»³⁵ NSV Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov ise loomustas kõnesolevat ettepanekut sõnadega: «Inglased ja prantslased nõuavad meilt ühepoolset ja tasuta abi, katsemata meile ekvivalentset abi osutada.»³⁶

Inglismaa ja Prantsusmaa püüdsid esialgu keelduda NSV Liiduga vastastikuse abistamise lepingu sõlmimisest ning liitu abistamast juhul, kui Saksamaa talle kallale tungib. Kui näiteks Poola või Rumeenia oleksid nõustunud Saksa vägesid läbi laskma või liidus Saksamaaga NSV Liidule kallale tunginud, poleks Inglismaa ja Prantsusmaa kohustatud olnud NSV Liidu kaitseks välja astuma. Kui aga Saksamaa oleks kallale tunginud Balti riikidele ja NSV Liit oleks nende kaitseks välja astunud, oleksid Inglismaa ja Prantsusmaa võinud jääda erapooletuks.

Nii Inglise kui ka Prantsuse valitsus oli kolme riigi läbirääkimiste algperioodil kindlalt Balti riikide julgeoleku garanteerimise vastu. 25. aprillil kinnitas Prantsuse välisminister Bonnet, et NSV Liidu ettepanekus sisalduv Balti riikide julgeoleku garanteerimine pole Prantsusmaale vastuvõetav.³⁷ 29. aprillil teatas ta, et «Ida- või Kesk-Euroopa maade» all, keda lääneriigid oma lepingu projektis silmas peavad, tuleb mõista Poolat, Rumeeniat ja Türgit.³⁸ Veelgi järjekindlamalt püüdis Balti riikide julgeoleku garanteerimist vältida Inglise valitsus. Suurbritannia välisminister Halifax kinnitas 11. mail NSV Liidu suursaadikule I. Maiskile, et kõnesolevas küsimuses võib juttu olla «ainult Poolast ja Rumeeniast, mitte Balti riikidest».³⁹

On mõistetav, et NSV Liidu valitsus ei saanud Lääneriikide nende ettepanekutega nõustuda. Oma vastuettepanekus 14. maist juhtis ta tähelepanu sellele, et Inglise valitsuse ettepanek 8. maist seab NSV Liidu ebavõrdsesse olukorda, sest tal puudub otsese kallale tungi ohvriks langedes Inglismaa ja Prantsusmaa garantii ning tema loodepiir jääb lahtiseks. Niisugused taotlused võisid teenida koguni provokatsioonilisi eesmärke ning suunata agressiooni NSV Liidu vastu. NSV Liidu valitsuse vastuettepanekus märgiti, et «rahuarmastavate riikide tõelise barjääri loomiseks Euroopas agressiooni edasise laienemise vastu on vajalikud vähemalt kolm tingimust: 1) Inglismaa, Prantsusmaa ja NSVL-i vahel efektiivse vastastikuse abistamise lepingu sõlmimine agressiooni vastu; 2) agressiooni ohus viibivate Kesk- ja Ida-Euroopa riikide, kaasa arvatud Läti, Eesti ja Soome garanteerimine kolme suurriigi poolt; 3) Inglismaa, Prantsusmaa ja NSVL-i vahel konkreetse lepingu sõlmimine üksteisele ja garanteeritavatele riikidele abi andmise vormide ja ulatuse kohta. Kui neid nõudmisi ei täideta, võivad vastastikuse abistamise paktid osutada ebaefektiivseks, nagu seda näitas Tšehhoslovakkia kogemus.»⁴⁰

³³ СССР в борьбе за мир..., lk. 348—349.

³⁴ Sealsamas, lk. 383.

³⁵ «Postimees» 11. mail 1939.

³⁶ СССР в борьбе за мир..., lk. 383.

³⁷ Sealsamas, lk. 348.

³⁸ Sealsamas, lk. 357.

³⁹ Sealsamas, lk. 687.

⁴⁰ Sealsamas, lk. 395.

Tutvunud 15. mail Nõukogude valitsuse ettepanekulega, kinnitas Prantsuse välisminister G. Bonnet NSV Liidu suursaadikule, et tema isiklikult olevat esimese ja kolmanda punktiga täiesti päri. Garantiide laiendamine Balti riikidele aga polnud Prantsuse välisministrile sugugi meelepärane.⁴¹ Ja kui I. Maiski 21. mail 1939 Genfis Inglise välisministri Halifaxi käest otseselt küsis, millised on Inglise valitsuse vastuväited Nõukogude valitsuse ettepanekutele, sai ta vastuseks, et «suurimaks takistuseks»⁴² oleval ajaolu, et Balti riigid ise ei soovi teiste riikide garantiisid.

1939. aasta maikuu teisel poolel tuli Suurbritannia valitsusel tõsiselt arutada riigi välispoliitika põhiprobleeme. Londonisse saabus pideva vooluna ärevaid teateid agressorite mitmekülgetest sõjalistest ettevalmistustest. Seegi asjaolu, et Hitler oli määranud augustikuu sõjaliste ettevalmistuste lõpetamiseks, ei jäänud Inglise võimude ees saladuseks. Suuresti erutas Inglise valitsusringkondi Saksa-Itaalia sõjalis-poliitilise lepingu sõlmimine 22. mail 1939. aastal. Kuigi Inglise valitsevates ringkondades leidus mõjukaid tegelasi, kes ikka veel lootsid Hitleriga kokku leppida, tuli valitsusel siiski tõsisemalt suhtuda NSV Liiduga koostöö loomisesse. Inglise välisministeeriumis 22. mail 1939 koostatud ühes memorandumis märgitakse, et NSV Liidu-Inglise-Prantsuse lepingul olevat kaks «puudust»: 1) sellise lepingu sõlmimisest järelduvat, et Suurbritannia valitsus olevat kaotanud igasugused lootused Saksamaaga suhete reguleerimiseks; 2) lepingu sõlmimise korral võivat Inglismaa sattuda sõtta mitte ainult mõne väiksema Euroopa riigi iseseisvuse kaitseks, vaid ka Saksamaa kallaletungi korral NSV Liidule — viimase kaitseks.

Teiselt poolt aga olid memorandumi autorid sunnitud tunnistama Nõukogude-Inglise-Prantsuse lepingu suurt tähtsust ka Inglismaale, kuna sündmuste areng ähvardas viia sõjani Saksamaa ja Lääneriikide vahel. Lõppjärelendusena soovitati sõlmida kokkulepe, mille järgi agressiooni puhul Inglismaa vastu oleks NSV Liit kohustatud talle appi tulema; sel juhul oleks Saksamaa sunnitud sõdima kahel rindel ja ka NSV Liit oleks olnud sõtta tõmmatud.⁴³

Nendest kaalutlustest lähtudes ei saanud Suurbritannia valitsus enam täiesti ignoreerida Nõukogude valitsuse põhjendatud seisukohti. Inglise Välisministeeriumis töötati välja uus dokument, mis 27. mail esitati Inglismaa ja Prantsusmaa ühise ettepanekuna Nõukogude valitsusele.⁴⁴ NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimees ja välisasjade rahvakomissar V. Molotov märkis oma kõnes NSV Liidu Ülemnõukogu istungil 31. mail, et selles ettepanekus on astutud samm edasi ja tunnustatud vastastikkuse printsiipi Inglismaa, Prantsusmaa ja NSV Liidu vahelistes suhetes. Samal ajal aga nägid Lääneriikide ettepanekud V. Molotovi sõnade järgi ette «NSV Liidu abi neile viiele riigile, kellele inglased ja prantslased juba olid andnud garantiid, kuid nad ei räägi midagi oma abist neile kolmele riigile NSV Liidu loodepiiril, kes agressorite kallaletungi korral arvatavasti ei suuda oma neutraliteeti kaitsta».⁴⁵ Lääneriikide ettepanekus räägiti seekord Belgia, Kreeka, Türgi, Rumeenia ja Poola julgeoleku tagamisest, Balti riikide julgeoleku probleem aga oli jäetud endiselt lahtiseks.

5. juunil ütles V. Molotov Läti saadikule NSV Liidus, et kolme riigi läbirääkimiste käigus on põhiküsimus, s. o. vastastikkuse abistamise küsimus NSV Liidu, Inglismaa ja Prantsusmaa vahel, lahendatud positiivselt ning päevakorras on Balti riikide julgeoleku garanteerimise probleem, millele Inglismaa ja Prantsusmaa pole veel andnud mingit vastust.⁴⁶

1939. aasta maikuu lõupäevadest peale nihkusid Balti riikide julgeoleku tagamisega seotud probleemid Nõukogude-Inglise-Prantsuse läbirääkimistel keskele kohale. Lääneriigid, eeskätt Inglismaa, argumenteerisid oma eitavat hoiakut kõnesolevas küsimuses sellega, et Soome, Eesti ja Läti valitsus ei soovivat mingisuguseid garantiisid. 3. juunil näiteks ütles E. Daladier Nõukogude suursaadikule Pariisis: «Inglased opereerivad peamiselt

⁴¹ Sealsamas, lk. 399.

⁴² Sealsamas, lk. 409.

⁴³ Documents on British Foreign Policy. 1919—1939. Third series, Vol. V. London, 1952, lk. 679—680.

⁴⁴ СССР в борьбе за мир..., lk. 421—422.

⁴⁵ Sealsamas, lk. 428.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 435—436.

argumendiga, et abi andmiseks mingile riigile on hädavajalik, et see riik ise paluks seda abi ning oleks valmis end kaitsma.»⁴⁷

8. juunil teatas I. Maiski Moskvasse jutuajamisest Halifaxiga: «Viimastel päevadel oli Briti valitsusel kontakte Balti riikidega, kusjuures ta tuli järeldusele, et keegi neist (eriti soomlased) ei soovi avalikku garantiid. Seepärast ei pea Briti valitsus võimalikuks vastu võtta meie ettepanekut otseselt nimetada garanteeritavaid riike. Kuid teiselt poolt tunnistades meie nõudmised Baltikumi suhtes sisuliselt õigustatuiks, püüab ta leida kompromiss-formuleeringut . . . nimelt dokumendis garanteeritavaid riike mitte nimetada, vaid lihtsalt öelda, et paktis ettenähtud kohustused viiakse ellu, kui lepinguosalisi riike ähvardab kas otsene või kaudne oht.»⁴⁸

Vastuseks sellele kirjutas NSV Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov: «Arusamatuste vältimiseks peame vajalikuks hoiatada, et kolme Balti riigi küsimus on praegu selline, mille rahuldava lahendusega pole võimalik läbirääkimisi lõpuni viia. Me arvame, et tagamata NSV Liidu loodepiiride julgeolekut kolme lepinguosalise otsustava vastu-tegevusega agressori otsese või kaudse kallaletungi puhul Eestile, Lätile ja Soomele pole võimalik rahuldada Nõukogude Liidu ühtskondlikku arvamust . . . Selgitage Halifaxile, et asi pole tehnilistes formuleeringutes, vaid selles, et kõnesolevas küsimuses põhimõtteliselt kokku leppida. Pärast seda pole formuleeringu leidmine enam raske.»⁴⁹

*

Nagu eelnevast selgub, tõusis Nõukogude-Inglise-Prantsuse läbirääkimistel 1939. aasta suvel teravalt päevakorrale Balti riikide endi suhtumine nende julgeoleku tagamisse.

Kodanliku Eesti välispoliitikat käsitlevates uurimustes on tähelepanu juhitud sellele, et Eesti valitsus suhtus eitavalt Nõukogude valitsuse ettepanekutesse garanteerida Balti riikide julgeolekut.⁵⁰ Uhes värskemal dokumentaalses ülevaates kõnesoleva küsimuse kohta aga väidetakse, et Balti riikide välisministrid esinesid eitavate avaldustega garantii suhtes küll ajakirjanduses, tegelikult aga olevat Eesti ja Läti valitsus olnud vaid Balti riikide julgeoleku avaliku garanteerimise vastu.⁵¹ Seda väidet põhjendatakse eelkõige Läti saadiku Kocinši ja Eesti saadiku A. Rei sõnadega Nõukogude välisasjade rahvakomissarile V. Molotovile 5. juunil 1939. Läti saadik olevat öelnud, et «Läti suhtub tema neutraliteedi garanteerimisse pooldavalt, kui see garantii on üldine» (s. o. mitte üksnes NSVL-i poolt).⁵² A. Rei aga deklareerinud, et Eesti suhtumine agressiivsetesse ja mitteagressiivsetesse riikidesse olevat vaid formaalselt ühesugune, tegelikult aga arvestavat Eesti agressori kallaletungi korral «mitteagressiivsete riikide abi, eelkõige abi NSV Liidu poolt».⁵³

Kuidas aga oli lugu «eelkõige NSV Liidu poolt» oodatava abiga tegelikult?

Tutvumine faktidega võimaldab täiesti kateooriliselt väita, et Eesti saadiku A. Rei avaldus kujutab endast vaid tühist diplomaatilist sõnakõlksu, millega püüti maskeerida Eesti kodanliku valitsuse Nõukogude-vastast poliitikat. 10. mail 1939 kirjutas Eesti Välisministeeriumi häälekandja «Baltic Times», et kuuldused NSV Liidu ettepanekutest garanteerida Balti riikide julgeolekut olevat «eriti alarmeerivad». 25. mail märgiti sealsamas, et Balti riikide neutraliteeti ei ohustavat ükski suurriik. Samal päeval avaldati «Baltic Times'i» veergudel Eesti kodanliku valitsuse ametlik seisukoht kõnesolevas küsimuses Eesti välisministri K. Selteri intervjuu näol. Välisminister tõstis esile Eesti välispoliitika «neutraalset joont» ja kinnitas: «Eesti valitsus ei ole kunagi arutanud võimalust sõlmida abistamislepingut ei Nõukogude Liidu ega ühegi teise suurriigiga Läänemere ääres või teatava

⁴⁷ Sealsamas, lk. 434.

⁴⁸ Sealsamas, lk. 442.

⁴⁹ Sealsamas, lk. 443.

⁵⁰ M. Pesti, Rahvuslik reetmine «rahvusluse» sildi all. Tallinn, 1960, lk. 156 jj.; P. Vihalem, Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse. Tallinn, 1971, lk. 53 jj.

⁵¹ М. Панкратова, В. Сиполс, Почему не удалось предотвратить войну. Московские переговоры СССР, Англии и Франции 1939 года. (Документальный обзор). М., 1970, lk. 53–57.

⁵² СССР в борьбе за мир . . . , lk. 435.

⁵³ Sealsamas, lk. 436.

rühma suurriikidega.» Seega rõhutas K. Selter järjekordselt, et Eesti valitsus ei kavatse osa võtta mittemingisugusest kollektiivse julgeoleku süsteemist. Edasi deklareeris välisminister kategooriliselt: «Niipea kui mõni suurriik peaks ilma kutseta esinema abilise osas kas mõne kollektiivse süsteemi esindajana või omaenda eluliste huvide kaitsjana Baltikumis, vaadatakse niisugusele abile kui kallaletungile, mille vastu Balti riigid võitlevad kogu oma jõududega.»

Edasi kinnitas Selter, et Saksa valitsuse ettepanek Eestiga mittekallaletungilepingu sõlmimiseks leiab «Balti riikides paremat vastukaja» kui «vihje Saksa kallaletungi peatamisest» sõja korral, sest viimane võrduvat «preventiivse kallaletungiga».

Eesti välisminister tegi ka komplimente Inglise valitsusele, kinnitades, et «meil on täielik usk Briti valitsusse», kuna viimane arvestab «erapooletute Balti riikide huvisid». Neis sõnades kajastub kodanliku võimumeeste lootus, et Inglise valitsus ajab nurja Balti riikide julgeoleku garanteerimise.

Eesti välisministri intervjuu äratas laia rahvusvahelist tähelepanu. NSV Liidu toorkordne suursaadik Inglismaal I. Maiski kriipsutab oma mälestustes alla Eesti välisministri «erilist sõjakust». ⁵⁴

Eesti välisministri avaldus andis tooni kogu kodanlikule propagandaparaadile. Mitmed ajalehed püüdsid üksteise võidu «tõestada», et abipakkumine NSV Liidu poolt kujutavat endast «agressiooni», Punaarmee võimalik abi Saksa agressiooni tagasilöömiseks kujutavat endast Balti riikide «okupeerimist».

On mõistetav, et Eesti valitsus astus oma seisukoha selgitamiseks garantiide küsimuses ka mitmeid diplomaatilisi samme teiste riikide, eelkõige Inglise valitsuse ees. Omal ajal juhiti mitmelt poolt tähelepanu sellele, et Balti riikide vastuseis garantiidele võis olla tingitud väljastpoolt avaldatavast survest. «Pravda» juhtkirjas 13. juunist 1939 näiteks märgiti: «Täiesti võimalik, et meil on siin tegemist teatud mõjudega väljastpoolt, kui mitte otsese inspireerimisega nende poolt, kes tahavad segada laia kaitserinde loomist agressiooni vastu. Praegu on raske öelda, kes siin tõelisteks õhutatuteks on, kas agressioonivastase rinde nurjaajamisest huvitatud agressiivsed riigid või demokraatlike riikide mõningad reaktsioonilised ringkonnad, kes agressiooni ühes piirkonnas püüdes ei tee takistusi selle vallapästmiseks teistes piirkondades.»

NSV Liidu suursaadik I. Maiski avaldab oma mälestustes arvamust, et eriti inglased õhutanud, kui mitte ametlikult, siis poolametlikult, esinema Balti riikide reaktsioonilisi valitsusi avaldustega, et nad ei soovi kolmelt suurriigilt mingisuguseid garantiisid. ⁵⁵

Et Inglise või Prantsuse valitsevad ringkonnad oleksid kõnesolevas küsinuses Eesti valitsusele otsest mõju avaldanud, selle kohta pole seni veenvaid faktilisi andmeid esitatud. Küll aga teatas Saksa valitsus eesti kodanlikele riigitegelastele rohkem kui ühel korral oma täiesti eitavast suhtumisest kolme suurriigi läbirääkimistesse. Näiteks juba 26. aprillil 1939 informeeris Saksa saadik Frohwein välisminister K. Selterit Nõukogude-Inglise läbirääkimistest ja rõhutas: «Saksamaa seisukoht on, et nende läbirääkimiste sihiks on Saksamaa sissepiiramine. Saksamaa suhtub neisse eitavalt.» ⁵⁶ Läti-Saksa mittekallaletungipakti sõlmimiseks peetavatel läbirääkimistel nõudsid Saksamaa esindajad otseselt, et Läti teataks oma mittenoustumisest Nõukogude-Inglise-Prantsuse garantiidega. ⁵⁷ Muidugi mõista pidasid hitlerlased selle nõude vastuvõtmist ka Eestiga mittekallaletungilepingu sõlmimise eeltingimuseks. Samal ajal on täiesti ilmne, et Eesti valitsuse aktiivsus kolme suurriigi garantiide vastu võitlemisel pole kuidagi põhjendatav üksnes Saksa valitsuse survega, vaid see tulenes organiliselt kogu tema senisest välispoliitilisest kursist.

Juba Idapakti sõlmimiseks peetud läbirääkimistel 1930-ndate aastate keskel oli kodanliku Eesti valitsus asunud täiesti eitavale seisukohale niisuguse pakti vajaduses. Idapakti kui kollektiivse julgeolekusüsteemi teokssaamisel oleks olnud loomulik, et Saksamaa võimaliku agressiooni korral oleksid NSV Liidu väed tulnud Balti riikidele appi. Lähtudes kitsastest klassihuvidest, pidas kodanliku Eesti valitsus oma välispoliitikas viimse või-

⁵⁴ И. М. Майский, Кто помогал Гитлеру. М., 1962, lk. 135.

⁵⁵ Sealsamas.

⁵⁶ Uleskirjutus Selteri ja Frohweini jutuaajamisest 26. apr. 1939. (ORRKA.)

⁵⁷ В. Сиполс, Тайная дипломатия. . . . , lk. 282—283.

maluseni kinni seisukohast mitte mingil juhul lubada Nõukogude vägesid Eestisse. NSV Liidu abi agressiooni tõrjumiseks polnud eesti kodanlusele vastuvõetav eelkõige selle tõttu, et ta mõistis hästi oma riigikorra ebastabiilsust ning kartis, et Nõukogude vägede saabumine Eestisse on signaaliks töölisklassi revolutsioonilise liikumise võimsale tõusule, sotsialistliku revolutsiooni puhkemisele. Seda laadi kartusi maskeeris kodanlik propaganda tavaliselt igasuguste laimavate väljamõeldistega NSV Liidu välispoliitika kohta.

Et vältida NSV Liiduga igasugust koostööd Balti riikide julgeoleku tagamiseks, kasutas Eesti valitsus ettekäändena «neutraliteedi»-loosungit ning loobus 1938. aastal kollektiivse julgeoleku põhimõttest.⁵⁸

Peaminister K. Eenpalu deklareeris oma kõnes Võrumaa noortepäeval 7. mail 1939 paatosega: «Olgu kõik need neetud oma mõtetes ja käikudes, kes... peavad tarvilikuks arvutada, kellega oleks kasulikum minna. Aus rahvaliige ei toimetata ega arvesta kunagi nii.»⁵⁹ Peaminister ülistas taas Eesti neutraliteeti ja kinnitas: «Kes meisse puutub, sellele hakkame vastu!»⁶⁰ Loomulikult polnud kodanlikud riigitegelased ise nii naiivsed, et seda laadi sõnakõlke tõsiselt võtta. Juttudega «neutraliteedist» lihtsalt varjati oma koostööd Saksamaaga. Ka oli «erapooletuse»-loosung sobivaks katteks, mille varjus Eesti valitsus 1939. aasta suvel aitas nurja ajada kolme suurriigi läbirääkimisi.

Balti riikide «neutraliteedipoliitika» vastas igati Saksa imperialistide huvidele, kes neil aastail Balti riikide suhtes rakendasid «rahuliku agressiooni» taktikat. Dr. E. Kleist, Saksa välispoliitika asjatundjaid, kes ise aitas Saksa agressiooni Poola ja Balti riikide vastu ette valmistada, rääkis 2. mail 1939 tuttavale ajakirjanikule, et Poola purustatakse kiire sõjalise löögiga, Rumeenia aga kapituleerub Saksamaa survele. Ja jätkas: «Balti riikides me tahame saavutada samasuguse tulemuse teisel teel. Siin ei rakendata jõudu, survet ega ähvardusi (me peame Leeduga majanduslikke läbirääkimisi, säilitades kõrgeimal määral lojaalsust ja armastusväarsust). Sel teel me saavutame Balti riikide neutraliteedi, see on, nende otsustava eemaldumise Nõukogude Liidust. Sõja puhul on Balti riikide neutraliteet meile sama tähtis kui Belgia ja Hollandi neutraliteet; kunagi hiljem, kui see on vajalik, me rikume seda neutraliteeti. Ka siis ei saa meie poolt varem sõlmitud mittekallaletungipaktide tõttu toimuda Balti riikide ja Nõukogude Liidu kokkulepet, mis viiks NSV Liidu automaatsele vahelesegamisele.»⁶¹

Balti riikide neutraliteet ei tähendanud seega mitte ainult nende «otsustavat eemaldumist Nõukogude Liidust», vaid ka nende «otsustavat lähendamist Saksamaale,» millele meie ajalookirjanduses on juba põhjendatult tähelepanu juhitud.⁶²

1939. aasta kevadel ja suvel äratasid rahvusvahelise avalikkuse laialdast tähelepanu arvukad teated Balti riikide ja Saksamaa mitmekülgsest koostööst. Juba 1939. aasta aprillis teatas Eesti saatkonna nõunik A. Pallo Pariisist: «Prantsuse seltskonnas suhtutakse Eestile teatava umbusaldusega, arvates, et meie neutraliteedi maski all ehk püüame lähemat koostööd Saksaga.»⁶³ Pariisis võis tema teatel kuulda isegi selliseid pärimisi: «Ütelge nüüd puhtast südamest, et te ihkate sakslasi ja ehk isegi röömustate selle üle, et nad teid valutavad.»⁶⁴ Ka Eesti-Saksa ja Läti-Saksa mittekallaletungilepingu sõlmimist 7. juunil 1939 hinnati kui Saksamaa edusammu. Viimane suutis sel teel veeretada täiendavaid takistusi Nõukogude-Inglise-Prantsuse läbirääkimiste teele.

«Eesti-Läti otsusele Saksaga mittekallaletungi lepingut sõlmida ei suhtuta siin seltskonnas heakskiitvalt. Poolpilgates küsitakse: mis pakti te nüüd Saksaga teete? Kas arvate, et selle pakti saatus teistsugune saab olema kui Poola-Saksa nonagressiooni pakti saatus?»⁶⁵ kirjutas sama A. Pallo.

Läti saadik teatas Roomast oma valitsusele Itaalia valitsusringkondade arvamuse

⁵⁸ P. V i h a l e m, Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse, lk. 42 jj.

⁵⁹ «Postimees» 9. mail 1939.

⁶⁰ Sealsamas.

⁶¹ СССР в борьбе за мир..., lk. 365.

⁶² M. P e s t i, Rahvuslik reetmine «rahvusluse» sildi all; P. V i h a l e m, Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse.

⁶³ A. Pallo ettekanne Välisministeeriumile 10. apr. 1939. (ORRKA.)

⁶⁴ Sealsamas.

⁶⁵ A. Pallo ettekanne Välisministeeriumile 16. maist 1939. (ORRKA.)

kõnesoleva pakti kohta, mille järgi «meie [s. o. Läti ja Eesti — H. A.] abistame teljeriike nende mängus». ⁶⁶

Laialdast rahvusvahelist tähelepanu äratas ka see kangekaelne visadus, mida eriti Eesti valitsus ilmutas võitluses Balti riikide julgeoleku garanteerimise vastu. Iseloomustavad on ühe tuntuma Prantsuse ajakirjaniku etteheited K. R. Pustale, et Balti riigid asuvad «puhtnegatiivsele seisukohale Nõukogude Vene vastu» ja seetõttu «langeb ometi nendele vastutus Moskva läbirääkimiste pikalevenimise eest» ning et «jääb püsima fakt, et nende eitav hoiak takistas suure rahurinde loomist ning soodustas Saksa vastukäike». ⁶⁷

On muidugi ilmne, et Balti riikide positsioon kõnesolevas küsimuses oli eeskätt Inglise valitsusele lihtsalt sobivaks ettekäändeks NSV Liiduga peetavate läbirääkimiste saboteerimiseks. Inglise ja Prantsuse valitsus ei astunud ühtegi sammu selleks, et Balti riigid oma seisukohti revideeriks. Veel enam — mõne teise riigi puhul ei arvestanud Lääneriikide valitsused üldse asjaosaliste endi suhtumist nende julgeoleku garanteerimisse. Prantsuse Välisministeeriumi juhtiv töötaja Hoppenot kinnitanud 1939. aasta aprillis A. Pallole viimase sõnade kohaselt: «Kreeka ja Rumeenia suhtes tähendas H., et neile on garantiid antud... ilma, et nad seda oleks palunud. Küsimusele, kas neilt küsiti enne nõusolekut olla garanteeritud, vastas H. poolkärtsitult — ei.» ⁶⁸

Inglise valitsuse tõelistest tagamõtetest kuulis Läti esindaja Brüsselis M. Walters ühelt äsja Londonist saabunud Hiina saadikult järgmist: «Jättes Balti riigid garanteerimata, näidatakse Saksamaale teed Nõukogude Liidu piiride suunas. Kui teatud piirid jäetakse garanteerimata, siis on selge, et neid võib rünnata.» Londonis kinnitatud Hiina saadikule, et «Chamberlain soovib, et Saksamaa lõppude-lõpuks ometi satuks konfliktiks Nõukogude Liiduga». ⁶⁹

*

1939. aasta juunis jõudsid Nõukogude-Inglise-Prantsuse läbirääkimised uude faasi. Moskvasse saabus Inglise välisministeeriumi Kesk-Euroopa osakonna juhataja W. Strang, kes Nõukogude valitsusega peetavatel läbirääkimistel oli volitatud esitada Inglismaa ja Prantsusmaa ühtlustatud seisukohad. Prantsuse välisminister G. Bonnet kinnitas 14. juunil Nõukogude suursaadikule, et Strangile antud instruksioonis olevat Balti riikide garanteerimine ette nähtud ka siis, kui viimased abi ei peaks paluma. Küsimus olevat rohkem vormis kui sisus. ⁷⁰

Tegelikult aga jättis 15. juunil Inglise ja Prantsuse suursaadikute poolt Nõukogude valitsusele esitatud lepinguprojekt Balti riikide julgeoleku tagamise küsimuse üsnagi uduseks. ⁷¹ Nõukogude välisasjade rahvakomissari vastuses märgitakse taas, et «Inglismaa ja Prantsusmaa ei võta endale kohustust anda Nõukogude Liidule viivitamata abi juhul, kui NSV Liit kistakse sõtta agressori vastu viimase kallaletungimisel NSV Liiduga piirnevale Lätile, Eestile ja Soomele. Nõukogude valitsus ei või sellega kuidagi nõustuda, kuna ta ei või nõustuda Nõukogude Liidule alandava ebavõrdse olukorraga, millesse ta sealjuures satub.» ⁷² Nõukogude valitsus asus seisukohale, et juhul, kui Soome, Eesti ja Läti valitsuse vastuseisu nende riikide garanteerimisele pole võimalik ületada, langeb teiste riikide garanteerimine üldse päevakorrast ära kui küsimus, mille lahendamiseks eeldused pole veel valminud. Sel juhul oleks võimalik sõlmida vaid vastastikuse abistamise leping NSV Liidu, Inglismaa ja Prantsusmaa vahel, mis näeb ette abi andmise kohustuse vaid otsese kallaletangi korral mõnele lepinguosalisele.

21. juunil esitasid Inglise ja Prantsuse suursaadik Nõukogude valitsusele oma valitsuste «uued» ettepanekud kolme riigi vastastikuse abistamise lepingu sõlmimiseks. Lääneriikide esindajad püüdsid seejuures väita, nagu oleks kõnesolevates ettepanekutes ka Balti riikide julgeoleku tagamine ette nähtud. Kuigi Balti riike otseselt ei nimetatud, märgiti ettepanekus, et juhul, kui üks lepinguosaline astub välja mõne Euroopa riigi kaitseks,

⁶⁶ В. Сиполс, Тайная дипломатия..., lk. 284.

⁶⁷ K. R. Pusta ettekanne Välisministeeriumile 2. juulil 1936. (ORRKA.)

⁶⁸ A. Pallo ettekanne Välisministeeriumile 24. apr. 1939. (ORRKA.)

⁶⁹ СССР в борьбе за мир..., lk. 690.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 450.

⁷¹ Vt. sealsamas, lk. 450—451.

⁷² Sealsamas, lk. 452.

kelle vastu suunatud agressioon kujutab endast ohtu ühe lepinguosalise riigi julgeolekule, csutavad teised lepinguosalised riigid nimetatud riigile igasugust jõukohast toetust ja abi.⁷³ Kui aga Nõukogude välisasjade rahvakomissari asetäitja V. Potjomkin Inglise ja Prantsuse esindajatelt päris, et kes siis õieti otsustab, kas agressioon «mõne Euroopa riigi» vastu kujutab endast ohtu ühele lepinguosalisele või ei, jäid viimased vastuse võlgu.⁷⁴ Nõukogude valitsuse vastus 22. juunist 1939 kõnesolevatele ettepanekutele oli lühike ja selge. «Arvestades asjaolu, et need ettepanekud kordavad Inglismaa ja Prantsusmaa vastu ettepanekuid, mis leidsid, nagu teada, tõsiseid vastuväiteid Nõukogude valitsuse poolt, tuli Nõukogude valitsus järeldusele need ettepanekud kui vastuvõetamatud tagasi lükata.»⁷⁵

Lõppude lõpuks olid Lääneriigid siiski sunnitud arvestama Nõukogude valitsuse selget ja kindlat seisukohta Balti riikide julgeoleku tagamise küsimuses. 1. juulil andsid Suurbritannia ja Prantsusmaa suursaadik Moskvas Nõukogude valitsusele üle vastastikuse abistamise lepingu järjekordse projekti.⁷⁶ Kaks päeva hiljem, 3. juulil, said Lääneriigid Nõukogude valitsuse vastuprojekti.⁷⁷ Neid dokumente võrreldes selgub, et läbirääkimisi pidavate poolte seisukohad olid märgalavalt lähenenud. Keskse vaidlusaluses küsimuses olid Lääneriikide valitsused sunnitud tegema järeleandmisi: uues lepinguprojekti oli ette nähtud nii Eesti, Soome ja Läti kui ka Poola, Rumeenia, Türgi, Kreeka, Belgia, Luxemburgi, Hollandi ja Šveitsi sõltumatuse garanteerimine, kusjuures garanteeritavate riikide nimekiri ei kuulunud avaldamisele. Nõukogude valitsus nõustus viimase asjaoluga, kuid ei pidanud võimalikuks garantiide laiendamist Šveitsile, Hollandile ja Luxemburgile. Šveitsi ja Hollandi lülitamiseks garanteeritavate riikide nimestikku avaldas Nõukogude välisasjade rahvakomissar valmisolekut ainult juhul, kui Poola ja Türgi sõlmivad NSV Liiduga vastastikuse abistamise lepingu.⁷⁸

Uutes Nõukogude valitsuse ettepanekutes oli tähtsale kohale tõstetud kolme lepinguosalise riigi poolt garanteerida kavatsetavate riikide vastu toimuda võiva nn. kaudse agressiooni probleem.

Pärast seda, kui Suurbritannia ja Prantsusmaa valitsus põhimõtteliselt olid nõustunud garanteerima Balti riikide julgeolekut, kujunesidki peamiseks vaidlusküsimuseks «kaudse agressiooniga» seotud probleemid, mis olid eelkõige seotud Balti riikide julgeoleku tagamisega. Nõukogude ettepanekus 3. juulist asuti seisukohale, et kaudse agressiooni all tuleb mõista «sisemist pöõret või pöõret poliitikas agressori kasuks». Inglise-Prantsuse 8. juuli ettepaneku lisa kohaselt «sõna «agressioon»... laiendatakse ka sellisele tegevusele, mille suhtes vastav riik jõu kasutamise ähvardusel teise riigi poolt andis oma nõusoleku ning mis on seotud selle riigi loobumisega oma sõltumatusest või oma neutraalsusest».⁷⁹

Nõukogude valitsuse poolt 9. juulil esitatud lepinguprojekti lisa anti mõiste «kaudne agressioon» järgmine definitsioon: «Väljendi «kaudne agressioon» all mõistetakse tegevust, millega üks ülalmainitud [s. o. garanteeritavatest — H. A.] riikidest nõustub jõu kasutamise ähvardusel teise riigi poolt või ilma sellise ähvarduseta ning mis toob endaga kaasa antud riigi territooriumi ja jõudude kasutamise agressiooni eesmärkidel tema enda või ühe lepinguosalise poole vastu. Järelikult: toob endaga kaasa selle riigi sõltumatuse kaotuse või neutraalsuse rikkumise.»⁸⁰

Võrreldes Nõukogude valitsuse poolt esitatud «kaudse agressiooni» definitsiooni Inglise-Prantsuse ettepanekutes sisalduva määratlusega, ilmneb üksainus, kuid vägagi oluline erinevus. Lääneriikide valitsused mõistsid kaudse agressiooni all ainult sellist tegevust, nagu see leidis aset Tšehhoslovakkias 1939. aasta märtsis, s. o. kus ühe riigi valitsus, kelle suhtes agressor ähvardas jõudu kasutada, kirjutas alla lepingule, mis tõi kaasa selle riigi iseseisvuse likvideerimise. Nõukogude valitsus aga asus seisukohal, et kaudne agressioon

⁷³ Sealsamas, lk. 460.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 691.

⁷⁵ Sealsamas, lk. 460.

⁷⁶ Sealsamas, lk. 476 ja 478.

⁷⁷ Sealsamas, lk. 479—480.

⁷⁸ Sealsamas, lk. 481.

⁷⁹ Sealsamas, lk. 486.

⁸⁰ Sealsamas, lk. 486—487.

on ka selline tegevus, kus mõni riik vabatahtlikult annab oma territooriumi ja ressursid agressori käsutusse.

Kogu 1939. aasta juulikuu ja augusti algus kulus tulututele vaidlustele selle üle, mida tuleb mõista «kaudse agressiooni» all. Lääneriikide ettepanekus 17. juulil oli selle mõiste määratlus küll veidi muutunud, kuid sisu jäänud põhimõtteliselt endiseks.⁸¹ Samal päeval märkis NSV Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov oma telegrammis Nõukogude suursaadikule Inglismaal, et kaudse agressiooni küsimus on üheks peamiseks lahkhelide põhjuseks läbirääkimistel. Tõsi küll, päevakorras oli veel üks lahendamata küsimus, nimelt millal ja missuguses vormis tuleksid kindlaks määrata lepinguosaliste riikide sõjalised kohustused. Inglise-Prantsuse lepinguprojektis 8. juulist oli märgitud, et läbirääkimised lepinguosaliste riikide sõjaliste kohustuste kindlaksmääramiseks algavad pärast vastastiku abistamise lepingu sõlmimist. Nõukogude valitsus soovis asus seisukohal, et vastastiku abistamise pakt peaks endas sisaldama ka sõjalisi kohustusi. Nõukogude välisasjade rahvakomissar märkis telegrammis ühele Nõukogude suursaadikule: «Teile on arusaadav, et ilma täiesti konkreetse sõjalise kokkuleppeta kui lepingu koostisosata muutuks kogu leping tühiseks deklaratsiooniks, millega meie ei nõustu.»⁸²

Lõpuks olid Lääneriikide valitsused sunnitud nõustuma sellega, et sõjaline ja poliitiline leping jõustuvad üheaegselt.

25. juulil teatas Suurbritannia välisminister Halifax Nõukogude suursaadikule, et Inglise valitsus võtab vastu Nõukogude valitsuse ettepaneku alustada sõjalisi läbirääkimisi enne poliitiliste läbirääkimiste lõppu ning saadab selleks Moskvasse sõjaväelise delegatsioonini. Samas rõhutanud Halifax, et kuna Inglismaa on sõjalistes küsimustes teinud järeleandmisi, siis lootvat ta Nõukogude valitsuse vastutulekule «viimases» vaidlusaluses küsimuses, s. o. kaudse agressiooni määratlemises.⁸³

Inglise ja Prantsuse valitsuste poolt 2. augustil Nõukogude valitsusele esitatud dokumendis nimetati endist viisi «kaudseks agressiooniks» tegevust, millega mõni riik nõustub jõe ähvardusel teise riigi poolt ning mille tagajärjeks on tema iseseisvuse ning neutraliteedi kaotus. Seekord esitati Lääneriikide projektis ka teatav kompromissettepanek: «Kui kujunevad olukorrad, mis ei mahu eeltoodud määratluse alla, kuid mis ühe lepinguosalise valitsuse arvates sisaldab ohtu kõnealuse riigi sõltumatusele või neutraliteedile, alustavad lepinguosalsed valitsused ühe [poole — H. A.] palvel konsultatsioone ükskõik missuguseks aktsiooniks, mille kohta võetakse vastu üksmeelne otsus.»⁸⁴

Lääneriikide ettepanek ei leidnud Nõukogude valitsuse heakskiitu, kuna kindlate kohustuste asemel pakkusid Lääneriikide valitsused kaudse agressiooni korral vaid «konsultatsioone», mis võisid kergesti viia lahkarvamustele olukorra hindamisel. Juba ette oli näiteks selge, et agressiooni korral keelduvad Balti riigid NSV Liidu poolt pakutavast abist, Suurbritannia ja Prantsuse valitsus aga arvestavad nende riikide seisukohti. Niisuguses olukorras oleks kolme suurriigi üksmeelse seisukoha väljatöötamine kujunenud väga raskeks. Pealegi oleks Lääneriikide poolt pakutav protseduur nõudnud paratamatult palju aega ning andnud agressorile võimaluse oma positsioone Baltikumis kindlustada.

Nõukogude-Inglise-Prantsuse poliitilistel läbirääkimistel ei jõutudki kokkuleppele ei kaudse agressiooni määratlemisel ega selleski, millal õieti peaksid jõustuma kolme suurriigi poolt Soomele, Eestile ja Lätile antavad garantiid. Kuigi Suurbritannia valitsus sõnades tunnistas Nõukogude valitsuse kartused Saksamaa kaudse agressiooni kohta Balti riikides õigeks, ei teinud ta sellest tarvilikke järeldusi. 28. juulil kirjutas Halifax W. Seedsile, et lähemal ajal pole kolme riigi läbirääkimiste lõpetamist karta. Seepärast olevat võimalik kaudse agressiooni määratlemisel asuda mõnevõrra jäigemale seisukohale ning mitte taganeda 8. juuli ettepanekust selles küsimuses.⁸⁵ Eesti valitsus tegi omalt poolt kõik, et õhutada Lääneriikide valitsusi «jäigast kursist» kinni pidama.

Oma informatsioonis välisriikides asuvatele esindajatele 9. juunist märkis Eesti Välis-

⁸¹ Sealsamas, lk. 495.

⁸² Sealsamas, lk. 496.

⁸³ Sealsamas, lk. 515—516.

⁸⁴ Sealsamas, lk. 525.

⁸⁵ Documents on British Foreign Policy, 1919—1939, Third Series, Vol. VI, lk. 525.

ministeerium: «Briti valitsus informeeris meid pidevalt läbirääkimiste käigu üle. Omalt poolt teatasime Briti ja Prantsuse valitsustele, et juhul, kui Vene ettepanekud Balti riikidesse puutuvad osas taotlevad automaatset abistamist hoolimata Eesti arvamusest, Eesti valitsus kohtleb Vene ettepanekuid ebasõbraliku aktina, mis sihitud Eesti erapooletuse vastu ja tahab uskuda, et Briti (*resp.* Prantsuse) valitsus ei nõustu selliste Vene ettepanekutega Balti riikide osas. Meil on põhjust uskuda, et Briti valitsusel pole olnud kavatsust liituda sarnase garantiiga.»⁸⁶

Erilise hoolega «selgitasid» Eesti diplomaadid oma seisukohti Inglise valitsuse esindajatele, kuna neil oli kõige rohkem oodata «arusaamist» Eesti valitsuse Nõukogude-vastast väljaastumistest. Eesti saadik Moskvas A. Rei näiteks kinnitas W. Seedsile ja W. Strang'ile 19. juunil, et Eesti abistamine ilma sellekohase palveta on absoluutselt vastuvõtmatu ja see sunniks Eestit sõdima viimse meheni Saksamaa poolel. «Sellele ma lisasin veel juure,» kirjutas A. Rei, «et N. Liidule *carte blanche*'i andmist, mis temale annaks õiguse oma äranägemise järgi valida moment, mil tema võiks arvatava «kaudse kallaletungu» ettekäändel tulla meile kutsumatult «appi», mida loeme mitte üksnes meie, Balti riikide seisukohalt, kes ilmingimata hakkavad sellele relvadega vastu, vaid ka äärmiselt kardetavaks üld-euroopalise rahupoliitika seisukohalt.»⁸⁷

Muu seas kinnitanud Inglise diplomaadid A. Reile, «et London mõistab väga hästi meie seisukohta, saades aru, kuivõrd see on põhjendatud ja et sir Williamile [Seedsile — H. A.] on Foreign Office'i poolt antud juhtnõu arvestada Balti riikide seisukohaga.»⁸⁸

Täites oma välisministeeriumilt saadud korraldust, käis Eesti saadik Londonis A. Schmidt 10. juulil järjekordselt Foreign Office'is selgitamas Eesti valitsuse seisukohti NSV Liidu võimaliku abi asjus Eestile. Saadik kirjutas oma jutuaajamise kohta Inglise välisministeeriumi juhtiva töötaja R. Butleriga järgmist: «Ütlesin, et meil pole soovi saada kistud Briti, N. Vene ja Prantsusmaa vahelistesse läbirääkimistesse.... Viimasel ajal on läbirääkimised arenenud suunas, mida meie kahjuks ei saa pidada eriti õnnelikuks.»⁸⁹ A. Schmidt avaldas ka Eesti valitsuse rahulolematust nende järeleandmistepuhul, mis Lääneriikide valitsused Balti riikide garanteerimise küsimuses olid teinud.

Muidugi käisid Eesti diplomaadid ka Prantsuse välisministeeriumis oma valitsuse Nõukogude-vastaseid seisukohti põhjendamas. 7. juunil näiteks kurtis Eesti saadik O. Strandman välisministeeriumi peadirektorile Charveriat'le, et Nõukogude ettepanekud olevat Eesti suhtes «täiesti ebasõbralikud», ei nende vastuvõtmise korral riigi «iseseisvus oleks ähvardatud» ning avaldas lootust, et Prantsuse valitsus niisuguseid ettepanekuid ei toeta.⁹⁰ 16. juunil esitas O. Strandman samale tegelasele hulgaliselt väljamõeldisi ja oletusi Nõukogude valitsuse arvatava poliitika kohta.

Prantsuse valitsusringkondades suhtuti seda laadi avaldustesse hoopis jahedamalt kui Inglismaal. O. Strandman oli sunnitud tunnistama: «Härra Charveriat seletas minule kategooriliselt, et ei ole kunagi olnud kõne all viimastes läbirääkimistes Eestimaa okupeerimine ilma Eesti nõusolekuta ja eriti enne kui vaenuline välisriik Eesti maa-alad okupeeriks või tegelikult katsuks okupeerida.»⁹¹ Prantsuse valitsusringkondadest kinnitati Eesti esindajatele rohkem kui ühel korral, et Balti riigid ei tarvitse kolme suurriigi liidulepingu pärast mures olla, kuna see liit aitab ju igaüks sõda ära hoida.

Eesti Pariisi saatkonda saabunud informatsioonist on teada, et Prantsuse valitsus nõudis Suurbritannia valitsuselt Nõukogude ettepanekute arvestamist «kaudse agressiooni» tõlgendamises.⁹²

Eesti Välisministeeriumi saabus Pariisi saatkonnalt pidevalt ettekandeid, milles räägiti sellest, et prantslaste laiad hulgad ootavad ja loodavad kolme suurriigi lepingu sõlmimist. Agressioonivastase rinde loomisest huvitatud ringkonnad olid Balti riikidele nende saksasõbraliku poliitika pärast üsna pahased. Keegi Prantsuse välisministeeriumi juhti-

⁸⁶ Informatsioon Välisministeeriumi tegevusest Eesti välisesindajatele 9. juunist 1939. (ORRKA.)

⁸⁷ A. Rei ettekanne Välisministeeriumile 19. juunist 1939. (ORRKA.)

⁸⁸ A. Rei ettekanne Välisministeeriumile 22. juunist 1939. (ORRKA.)

⁸⁹ A. Schmidt ettekanne välisministrile 11. juulist 1939. (ORRKA.)

⁹⁰ O. Strandmani ettekanne Välisministeeriumile 7. juunist 1939. (ORRKA.)

⁹¹ O. Strandmani ettekanne Välisministeeriumile. Dateerimata. (ORRKA.)

⁹² A. Pallo ettekanne Välisministeeriumile 10. aug. 1939. (ORRKA.)

vaid töötajaid kinnitanud 5. juulil, et Moskva läbirääkimiste üks «peanumbreid on ikka Balti riigid, kes ei taha, et suurriigid nende olemasolust huvi tunneksid» ning et Balti riigid kardavad «end Saksa silmis kompromiteerida».⁹³

Seega suhtus Prantsuse valitsus rahvahulkade survele ja Saksamaa poolt otsese ohu ähvardusel Nõukogude valitsuse ettepanekutesse märksa teisiti kui Inglise valitsus. Ometi sai Eesti saatkond Pariisis 1939. aasta augusti algul, s. o. Moskva läbirääkimiste lõppperioodil, informatsiooni, et Prantsuse valitsus siiski ei nõustu Nõukogude ettepanekutega «kaudse agressiooni» küsimuses.⁹⁴

Võitluses Euroopa julgeolekusteami loomise vastu leidis Eesti valitsus liitlasi ja mõttekaaslasi ka «vanade sõprade» näol Poola valitsevatest ringkondadest. 4. augustil teatas Poola saadik Tallinnas Przesmycki Eesti välisministrile: «Poola valitsus toetab täiel määral Eesti, Läti ja Soome seisukohti Moskvast käimasolevatel Briti-Prantsuse-Vene läbirääkimistel arutatava garantiipakti asjus ning küsib, kas Eesti valitsus oleks nõus Poola valitsuse vahetatutusega Londonis ja Pariisis Eesti seisukohtade selgitamiseks ning toetamiseks.»⁹⁵

Paar päeva hiljem kordas Poola saadik oma ettepanekut ka välisministri abile, kuid sai vastuseks, et selles küsimuses pole uued aktsioonid vajalikud, «kuna Eesti korduvad aktsioonid oma seisukohtade selgitamiseks on kestnud viis kuud, see on alates Litvinovi demaršist märtsikuu lõpul, ja on juba andnud väga tähelepanuväärse tulemusi».⁹⁶

Kuigi Poola välisminister Beck oli 1939. aastal korduvalt avaldanud oma «arusaamist» Eesti-Saksa tihedatest suhetest ning heaks kiitnud ka mittekallaletungilepingu sõlmimise, andis Poola valitsus lõpuks mõista, et Eesti sõprus Saksamaaga on liiga suur ning et Eesti valitsus ei pea enam kinni neutraliteedist. Vastuseks seda laadi avaldustele teatanud Eesti saadik Varssavis H. Markus Poola välisministri abile Arciszewskile, et niikaua, kui Saksamaa Eesti suhtes «viisakust ja takti» ilmutab, säilitab Eesti Saksamaaga häid vahekordi. H. Markus kinnitanud, et just NSV Liidu võitlus Balti riikide garanteerimise eest sundivat Eesti valitsust Saksamaaga suhteid tihendama.⁹⁷ Ta «unustas» aga, et Eesti lähenemine Saksamaale oli alanud juba palju aega enne seda, kui päevakorrale kerkis Balti riikide iseseisvuse garanteerimine, nimelt juba pärast Inglise-Saksa merekõkkuleppe sõlmimist 1935. aastal.

Ka 1939. aasta augustikuus Moskvast toimunud läbirääkimistel NSV Liidu, Inglismaa ja Prantsusmaa sõjaväeliste esindajate vahel pidas Nõukogude delegatsioon silmas Balti riikide kaitsmise vajadust agressiooni vastu. 15. augusti nõupidamisel tegi Nõukogude delegatsioon ettepaneku, et Suurbritannia ja Prantsusmaa hangiksid Balti riikidelt nõusoleku ühendatud Inglise-Prantsuse laevastikule tugipunktide loomiseks Ahvenamaal, Lääne-Eesti saartel ning Hango, Pärnu, Haapsalu, Ainaži ja Liepaja sadamas eesmärgil kaitsta Balti riikide neutraliteeti ja sõltumatust Saksamaa kallaletungi eest. Koos Inglise-Prantsuse laevastikuga oleksid ülalmainitud baasidesse samal eesmärgil asunud ka NSV Liidu merejõud.⁹⁸ Suurbritannia ja Prantsuse delegatsioon reageerisid sellele ettepanekule vaikimisega. See on mõistetav. Oli ju Inglise delegatsioon saanud oma valitsuselt direktiivi, et «delegatsioon ei tohi arutada Baltimaade kaitsmise küsimust, kuna ei Suurbritannia ega Prantsusmaa pole neid riike garanteerinud».⁹⁹

Kolme riigi sõjaväeliste esindajate Moskva läbirääkimistel selgus lõplikult, et Inglise ja Prantsuse valitsus polnud huvitatud tõhusa agressioonivastase rinde loomisest Euroopas. Lääneriikide esindajatelt ei saadud positiivset vastust keskele küsimusele, kuidas saab Punaarmee konflikt korral Saksamaaga oma liitlasi abistada, kui Poola ja Rumeenia keelduvad Nõukogude vägesid läbi laskmast?

Juba 29. juunil märkas silmapaiste Nõukogude partei- ja riigitegelane A. Zdanov «Pravdas», et inglastel ja prantslastel pole vaja niivõrd agressioonivastast lepingut ennast

⁹³ K. R. Pusta ettekanne Välisministeeriumile 5. juulist 1939. (ORRKA.)

⁹⁴ A. Pallo ettekanne Välisministeeriumile 10. aug. 1939. (ORRKA.)

⁹⁵ Üleskirjutus Selteri ja Przesmycki jutuaajamisest 4. aug. 1939. (ORRKA.)

⁹⁶ Üleskirjutus Öpiku ja Przesmycki jutuaajamisest. (ORRKA.)

⁹⁷ H. Markuse ettekanne Välisministeeriumile 12. aug. 1939. (ORRKA.)

⁹⁸ СССР в борьбе за мир..., lk. 575—576.

⁹⁹ М. Панкратова, В. Сиполс, Почему не удалось предотвратить войну, lk. 93.

kui kõnelusi lepingust selleks, et NSV Liidu näilise järeleandmatusega opereerides mõjutada ühiskondlikku arvamust ja luua tingimusi tehinguks agressoritega.

Nii olukorda käsitades tabas A. Zdanov otse naela pea pihta. Juba 1939. aasta suvel olid Inglise mõjukad ametiisikud peaminister Chamberlaini teadmisel ja heakskiitmisel astunud otsesse kontakti Saksa valitsuse esindajatega. Saksa suursaadik Inglismaal H. von Dirksen näiteks iseloomustas oma valitsusele 24. juunil 1939 saadetud kirjas Inglise valitsevates ringkondades tugevnevaid püüdeid Saksamaaga kokku leppida ja rõhutas: «Kasvab veendumus, et agressioonivastase rinde loomine peab olema vaid aluseks ning eelduseks konstruktiivsele poliitikale Saksamaa suhtes.»¹⁰⁰ 27. juunil päris Inglise suursaadik Berliinis N. Henderson Saksa välisministeeriumi riigisekretärit E. Weizsäckerilt, kas Moskvaga peetavate läbirääkimiste lõpetamine ei soodustaks Saksa-Inglise läbirääkimiste alustamist?¹⁰¹

1939. aasta juulis esitasidki Suurbritannia väliskaubanduse minister R. Hudson ja valitsuse majanduslik nõuandja Horace Wilson Saksa valitsuse esindajatele H. von Dirksenile ja H. Wohltatile Saksa-Inglise koostöö programmi. Mittekallaletungipakti sõlmimine nende riikide vahel oleks andnud Inglise valitsusele võimaluse loobuda Poolale, Türgile ja teistele riikidele antud garantiidest. Inglise valitsus lootis, et järgneva nn. mittevahelesegamislepingu sõlmimisega kohustuks Saksamaa mitte sekkuma Briti impeeriumi asjadesse, kuna Suurbritannia oleks tunnustanud Saksamaa «spetsiaalseid huvisid» eelkõige Ida- ja Kagu-Euroopas. Saksa suursaadik H. von Dirksen hindas seda kava põhjendatult kui ettepanekut suurriikide huvipiirkondade kindlaksmääramiseks. Peale selle juhtisid inglased tähelepanu kolmele suurele piirkonnale — Inglise impeeriumile, Hiinale ja NSV Liidule —, kus kaks riiki võiksid «oma tegevust arendada». Inglise riigitegelaste kavades nähti ette ka läbirääkimised relvastuse piiramiseks, kolooniate küsimuste arutamine, Saksamaa varustamine toorainetega, turgude ja finantsküsimumused jne. Horace Wilson märkis nende ettepanekute kohta: «Antud olukorras pole juttu poliitilisest manöövrist, vaid ühest kõige suuremast poliitilisest kombinatsioonist, millest üldse on võimalik mõelda.»¹⁰²

3. augustil kinnitas Horace Wilson von Dirksenile veel kord, et Inglise valitsuse ettepanekud jäävad jõusse, rõhutas et Inglise-Saksa läbirääkimisi tuleb pidada äärmises saladuses ja hoiatas: «Kui midagi nendest saab teatavaks, siis toimub grandioosne skandaal ja Chamberlain on tõenäoliselt sunnitud erru minema.»¹⁰³ Saksa suursaadikule jäi sellest kõnelusest mulje, et Inglise valitsuse põhieesmärgiks oli Saksamaaga kokkuleppe saavutamise ning et läbirääkimisi «teiste riikidega» (s. o. eelkõige NSV Liiduga) peeti vaid tagavaravõimaluseks.¹⁰⁴

1939. aasta augustis, kui lõplikult selgus, et kolme riigi läbirääkimised olid määratud ebaõnnestumisele, otsustas Nõukogude valitsus vastu võtta Saksa valitsuse ettepanekud kahe riigi suhete parandamiseks. 15. augustil tegi Saksa saadik Moskvast F. Schuldenburg NSV Liidu välisasjade rahvakomissarile V. Molotovile ettepaneku Nõukogude-Saksa suhete reguleerimiseks. V. Molotov päris Saksa saadikult, kas Saksamaa on valmis NSV Liiduga mittekallaletungipakti sõlmima, koos NSV Liiduga alla kirjutama Balti riikide kohta käivale garantiile ning mõjutama Jaapani valitsust parandama oma suhteid Nõukogude Liiduga.¹⁰⁵

16. augustil teatas Ribbentrop Saksa valitsuse positiivsest suhtumisest neisse küsimustesse ning 23. augustil kirjutati alla NSV Liidu ja Saksamaa vahelisele mittekallaletungipaktile. Sellega õnnestus Nõukogude valitsusel tagada oma maale rahu veel ligi kaheks aastaks. «Nõukogude valitsusel ei õnnestunud saavutada mitte ainult ajapikendust,» märkis Nõukogude diplomaat I. Maiski kõnesoleva pakti kohta. «Ta sai Saksa valitsuselt ka lubaduse, et sõjategevust ei kanta Baltikumile.»¹⁰⁶

¹⁰⁰ Documents on German Foreign Policy 1918—1945, Series D (1937—1945), Vol. VI, lk. 781.

¹⁰¹ Sealsamas, lk. 797.

¹⁰² СССР в борьбе за мир..., lk. 511.

¹⁰³ Sealsamas, lk. 529.

¹⁰⁴ Sealsamas, lk. 533.

¹⁰⁵ И. Майский, Кто помогал Гитлеру, lk. 181.

¹⁰⁶ Sealsamas, lk. 185.

Vastastikuse abistamise paktide sõlmimine Eesti ja NSV Liidu vahel 28. septembril, Läti ja NSV Liidu vahel 5. oktoobril ja Leedu ning NSV Liidu vahel 10. oktoobril tagas lõplikult Baltimaade rahvaste julgeoleku igasuguse agressiooni puhul.

Lõpuks märkigem sedagi, et 25. augustil 1939 andis Eesti saadik Londonis A. Schmidt Inglise valitsusele üle järgmise märgukirja: «Eesti valitsus soovib Tema Majesteedi valitsusele avaldada siirast tänu selle arusaava suhtumise eest, mida Tema Majesteedi valitsus on viimastel kuudel Eesti neutraliteedipoliitika suhtes ilmutanud. Tema Majesteedi valitsuse ülimalt väärtuslik sümpaatia on aidanud kindlustada seda poliitikat, mis Eesti valitsuse arvates on osutunud ainuõigeks. Eesti valitsus avaldab lootust, et Eesti võib ka tulevikus arvestada Tema Majesteedi valitsuse sümpaatiat, mida Eesti valitsus nii tänulikult hindab.»¹⁰⁷

Ajal, kui sõja puhkemine oli muutunud juba paratamatuks, avaldas Eesti valitsus Inglise valitsusele tänu Eesti «neutraliteedi kaitsmise» eest, s. o. selle eest, et Suurbritannia valitsus ei olnud nõustunud Balti riikide julgeoleku garanteerimisega, ja selle eest, et Inglise valitsus oli nurja ajanud kõik Nõukogude valitsuse jõupingutused sõja ärahoidmiseks.

Risti vastupidise hinnangu imperialistide poliitikale ning nende käsilastele Eestis valitseva kildkonna näol andis Eesti töörahvas 1940. aasta juunis. Revolutsioonilise töörahva miitingutel ja demonstratsioonidel polnud juhuslikult üheks sagedamini esinevaks loosungiks «Maha sõjaprovokatorite valitsus!». Võidukas sotsialistlik revolutsioon tegi lõpu ka kodanluse poolt teostatavale rahvusliku reetmise poliitikale.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
17. V 1972

¹⁰⁷ A. Schmidt'i märgukiri Inglise valitsusele 25. aug. 1939. (ORRKA.)

X. АРУМЯЭ

БОРЬБА СОВЕТСКОГО СОЮЗА ЗА БЕЗОПАСНОСТЬ НАРОДОВ ПРИБАЛТИКИ

Резюме

В статье рассматривается проблема безопасности Прибалтийских стран и борьба за эту безопасность Советского Союза в период с начала 1939 года до развязывания Второй мировой войны.

Известно, что во внешнеполитические планы гитлеровской Германии входили захват и колонизация Литвы, Латвии и Эстонии. Весной 1939 года положение упомянутых государств стало критическим. 22 марта Германия отторгнула от Литвы район Клайпеды; планы Германии о захвате Польши содержали и весьма агрессивные намерения в отношении Прибалтийских государств; 23 мая Гитлер говорил с представителями военного руководства о необходимости решения «балтийской проблемы» одновременно с военным походом на Польшу. В таком положении решающее значение в борьбе Советского Союза за мир и сохранение *status quo* имело обеспечение безопасности народов Прибалтики.

Забота Советского Союза о безопасности Прибалтийских государств определялась сущностью внешней политики советского государства, тем, что Советское правительство всегда выступало в защиту всех народов против агрессии. Безопасность Прибалтийских государств представляла для Советского Союза особый интерес и потому, что эти небольшие страны были не в состоянии защитить свою независимость и вследствие своего географического положения в результате захвата их фашистской Германией превратились бы в опасный плацдарм для нападения на СССР.

В ноте от 28 марта 1939 года Советское правительство обратило внимание правительств Эстонии и Латвии на то обстоятельство, что осуществление верховной власти какой-либо великой державы в этих странах находится в противоречии с интересами Советского Союза, и предложило Эстонии и Латвии в случае необходимости помощь для сохранения независимости.

Хотя тесное сотрудничество с правительством СССР в 1939 году было единственной реальной возможностью обеспечить безопасность Прибалтийских государств, реакционные правительства их не проявили должной заинтересованности в этом. Правители Эстонии, Латвии и Литвы подчинили свою внешнюю политику интересам гитлеровской Германии и в меру своих сил содействовали срыву организации единого фронта, направленного против агрессии.

На проходивших весной и летом переговорах между Советским Союзом, Великобританией и Францией большое внимание уделялось вопросу обеспечения безопасности Прибалтийских государств. Правительство СССР последовательно выступало за обеспечение безопасности Прибалтийских стран как от прямой агрессии, так и от косвенной. Правительства Великобритании и Франции поначалу отказались давать гарантии Прибалтийским государствам, ссылаясь на несогласие последних на это. В статье рассматривается борьба правительства буржуазной Эстонии против обеспечения безопасности Прибалтийских государств. Эстонские дипломаты в Лондоне и Париже неоднократно посещали членов правительств Великобритании и Франции и информировали их об отрицательном отношении правительства Эстонии к гарантиям. При этом эстонские дипломаты искажали цели Советского правительства и распространяли лживые выдумки об «агрессивных планах» СССР в отношении Прибалтийских государств.

Хотя Англия и Франция во время переговоров трех великих держав по вопросу о гарантиях безопасности Прибалтийским государствам были вынуждены в какой-то мере считаться с точкой зрения Советского Союза, в отношении «косвенной агрессии» они до конца остались на антисоветской позиции.

Враждебное отношение буржуазной Эстонии к гарантиям безопасности Прибалтийских государств объяснялось не только нажимом со стороны правительства Германии оно было естественным продолжением всей предшествовавшей антисоветской политики буржуазной Эстонии. Заключение эстонско-германского и латвийско-германского пактов о ненападении 7 июня 1939 года послужило демонстративным шагом против обеспечения безопасности Прибалтийских государств.

На Московских военных переговорах в августе 1939 года Советское правительство тоже боролось за обеспечение безопасности Прибалтийских стран, предложив создать на островах Западной Эстонии и в портах западного побережья Эстонии и Латвии опорные пункты для англо-французско-советского флота.

Окончательно безопасность Прибалтийских государств была укреплена заключением пактов о ненападении между Советским Союзом и Эстонией 28 сентября, Советским Союзом и Латвией 5 октября и Советским Союзом и Литвой 10 октября 1939 года.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
17/V 1972

H. ARUMAE

DER KAMPF DER SOWJETUNION UM DIE SICHERHEIT DER BALTISCHEN VÖLKER

Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt das Problem der Sicherheit der Baltischen Länder und den Kampf der Sowjetunion um diese Sicherheit vom Anfang des Jahres 1939 bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkrieges.

Bekanntlich setzten die außenpolitischen Pläne des faschistischen Deutschlands die Eroberung und Kolonisierung Litauens, Lettlands und Estlands voraus. Im Frühling 1939 wurde die Lage dieser Staaten geradezu kritisch. Am 22. März riß Deutschland das litauische Klaipeda an sich. Die deutschen Pläne der Eroberung Polens enthielten überaus aggressive Absichten den Baltischen Ländern gegenüber. Am 23. März besprach Hitler mit einigen Vertretern der militärischen Leitung die Notwendigkeit, im Gange des polnischen Feldzugs auch das «baltische Problem» zu lösen. In dieser Situation erlangte die Sicherung der Baltischen Völker eine entscheidende Bedeutung im Kampfe der Sowjetunion um den Frieden und um die Erhaltung des *status quo*.

Diese Sorge um die Sicherheit des Baltikums war durch die Grundsätze der sowjetischen Außenpolitik bestimmt: die Sowjetregierung hat stets andere Völker gegen die Aggression beschirmt. Was aber die Baltischen Länder anbetrifft, so bot ihre Sicherheit der Sowjetunion auch deshalb besonderes Interesse, da diese Kleinstaaten nicht im Stande waren, ihre Unabhängigkeit zu schützen; ihre geographische Lage aber konnte sie im Falle einer deutsch-faschistischen Invasion in ein gefährliches Aufmarschgebiet gegen die Sowjetunion verwandeln.

In ihrer Note vom 28. März 1939 machte die Sowjetregierung die Regierungen Estlands und Lettlands darauf aufmerksam, daß die Obergewalt irgendeiner Großmacht in diesen Ländern die Interessen der UdSSR verletzte; die Sowjetregierung bot diesen Ländern für einen eventuellen Notfall Hilfe bei der Erhaltung ihrer Unabhängigkeit.

Obleich eine enge Zusammenarbeit mit der Sowjetregierung in 1939 die einzige reale Möglichkeit darstellte, die Sicherheit des Baltikums zu wahren, waren die reaktionären Regierungen der Baltischen Länder daran nicht interessiert. Sie paßten vielmehr ihre Außenpolitik den Interessen des faschistischen Deutschlands an und machten alles Mögliche, die Organisierung einer aggressionsfeindlichen Einheitsfront zu verhindern,

Im Frühling und Sommer fanden Besprechungen zwischen der Sowjetunion, Großbritannien und Frankreich statt, wo der Sicherheit der Baltischen Länder viel Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Die Regierung der UdSSR befürwortete sehr konsequent die Sicherstellung der Baltischen Länder sowohl einer direkten als auch einer indirekten Aggression gegenüber. Die Regierungen Großbritanniens und Frankreichs waren fürs erste nicht willig, die Sicherheit des Baltikums zu garantieren, da die Regierungen der Baltischen Länder doch gegen eine solche Garantie waren.

Der Aufsatz betrachtet den Kampf der Regierung des bürgerlichen Estlands gegen ein Garantieren der Sicherheit des Baltikums. Die estnischen Diplomaten in London und Paris besuchten wiederholt Regierungsmitglieder Großbritanniens und Frankreichs und informierten sie über die negative Stellung der estnischen Regierung den Garantien gegenüber. Dabei verdrehten sie die Ziele der Sowjetregierung und verbreiteten lügenhafte Behauptungen über die angeblich «aggressiven» Pläne der UdSSR im Baltikum.

Obgleich Großbritannien und Frankreich bei den oben genannten Verhandlungen über das Garantieren der Sicherheit im Baltikum einigermaßen gehalten waren, den Standpunkt der Sowjetunion zu berücksichtigen, verfochten sie in der Frage der «indirekten Aggression» bis zum Ende die antisowjetischen Positionen.

Die feindliche Stellung des bürgerlichen Estlands den besprochenen Garantien gegenüber war nicht nur die Folge eines Druckes seitens der deutschen Regierung; sie bildete auch die natürliche Fortsetzung der ganzen vorangegangenen antisowjetischen Politik der estnischen Bourgeoisregierung. Als am 7. Juli 1939 der estnisch-deutsche und der lettisch-deutsche Nichtangriffspakt geschlossen wurden, so bedeutete das einen demonstrativen Schritt gegen das Garantieren der Sicherheit der Baltischen Länder.

Bei den Moskauer militärischen Unterredungen im August 1939 kämpfte die Sowjetregierung gleichfalls um die Sicherheit des Baltikums, als sie den Vorschlag machte, auf den westlichen estnischen Inseln und in einigen Häfen am Westufer Estlands und Lettlands Stützpunkte für die britische, französische und sowjetische Flotte anzulegen.

Endgültig wurde die Sicherheit der Baltischen Länder durch die Schließung der Nichtangriffspakte mit der Sowjetunion gefestigt: eines sowjetisch-estnischen am 28. September 1939, eines sowjetisch-lettischen am 5. Oktober 1939 und eines sowjetisch-litauischen am 10. Oktober 1939.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 17. Mai 1972